

НОВА ЗЕТА

Књижевни Мјесечни Лист.

Амо живо цвећу поитајте,
Па га с' млади пуно накидајте,
Да вам путем дивно вамирише,
Да вам срце за кућом уздише!

Бранко.

ПЕТАР II. ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ
Митрополит и Господар Црне Горе
и
Пјесник српски.

Пише Др. Л. Томаковић.

II.

До посвећења за владику.

Укида се гувернадурство. Долазак Ивановићев и уређење сената. Д. Милаковић замјенује С. Милутиновића. Побуне у Арбанији и Босни противу Султана. Положај Црне Горе према тијем побунџама и свједоштво Мустаф-пашом Бушатлијом и Градашчевићем. Црногорска војска иде на Подгорицу. Положај Татићев према томе стању и његов рад. Понашање Киџаза Милоша Обреновића и Али-аге Ризванџефовића. Свршетак побуна и критичко стање Црне Горе према Порти. Посредовање руске дипломатије и Али-паша Мисирски заустављају Порту од освете. Петар II. креће пут Русије.

Неки писци дају *гувернадурству* много више важности него ли је имало, и могло имати, у оно доба, кад су и Митрополити вршили највишу државну власт тек силом духовне власти и личнијех врлина. Уз Митрополите Господаре били су само племенски главари. А гувернадурство, као биљка из туђине, није могло у Црној Гори корјена ухватити, и остало је вазда празно имев бев икакве власти изнад племенских главара, којима је гувернадур био раван у власти, само што је међу њима имао првенство на зборовима и то од доба Митрополита Саве, од када је тај назив и остао наслједан

у кући Радонића са Његуша, као што су наслједна била и сва остала главарства. ¹⁾

Као најближи главари Котору, гувернадур су због разнијех посала долазили чешће у дотицај са млетач-

1) Славни наш ученак Миклошић у свом прилогу к историји Црне Горе под натписом Die Serbischen Dynasten Crnojević (Wien, 1886.), гдје износи она драгоцјена писма Скендербега Црнојевића и све, што је могао гдје наћи штампано о Црнојевићима, у пошљедњем одјељку о унутрашњој историји Црне Горе вели, да је послје одласка Ђорђа Црнојевића у Млетке непосредно (unmittelbar) на његово мјесто дошао гувернадур, што оснива на њеки запис из 18-ог вијека, у ком се именују фамиље, које су владале Црном Гором од 1516 до 1711, па се спомињу „банови од катунске нахије“ из свијех окупљених кућа Роватијех у катунској нахији; и хоће тијем да докаже, да није послје Црнојевића наступио двократски владавина у Црној Гори, него да је поред Митрополита свјетску власт имао у рукама гувернадур, што потврђује опет Болицом, који каже, да је свом Црном Гором владао „Љуботински спахија Вуко Рајчев, а покрај њега in spiritualibus да је Митрополит владао. За тијем по биљешкама доцнијех путника по Црној Гори, који су мислили да и власт одговара и мени гувернадура, те дали толику важност гувернадурству, истражива односе између гувернадура и Митрополита, и наравно нагиње к титули гувернадура, у којој наизре кнеза! Чудити се је, како баш она зборка од десет „владајућих“ фамиља из саме катунске нахије, па они љуботински спахија, који је у исто доба владао цијелом Црном Гором, па опет сви они доцнији гласови о Радопићима и њиховом гувернадурству, који се тако противурјече, нијесу навели ученога слависту, да у тој збрци надоври племенске главаре, над којима су вршили највишу власт државну цетињски Митрополити тек у њиховијем међусобнијем парницама, а особито у рату, кад је требало све силе окупити противу непријатеља. А хисторички позив Црне Горе до јучер био је само у трајном ратовању за независност ове пошљедне педи српске земље. Па каквијех другијех државнијех уредаба и институција унутрашњијех, потребитијех за вршење цивилне и свјетске власти, равложно може тражити у Црној Гори, ко знаде узрок њеног битисања, и у чему се појављивало то њено битисање као државе!

кијем на последије са аустријскијем властима, и тијем су се знали материјално користовати, те су били дошли до неког благостања. Тако се пошљедни гувернадур Вук Радонић био осмјелио, да је био ставио у главу ништа мање него да он постане Господаром Црне Горе. И не успјевши приликом смрти Св. Петра да га замијени, нити да Петровиће између себе завади, није се хтио оставити издајничкога посла, него се још уздао, да ће успјети помоћу аустријском, обзиром на малолетност Петра II-га. О њему овако пише руски консул у Дубровнику Гагић рускоме посланику у Бечу Татишчеву: „Неки Вук Радонић, титуларни гувернатор црногорски и кавалер ордена Св. Ане другог степена, будући одавна ненавистник митрополита Његуша, на сваки начин старао се још за живота митрополитова да дође он до највише власти. По смрти митрополитовој Вук Радонић дао мислено је држао, да ће помоћу својих једномисленика бити изабрат за предводитеља црногорског, и ако његова нада није имала никаква основа. На народној скупштини, гдје је једнодушно од свијех главара потврђен био синовац митрополитов Раде Петровић као предводителъ народа црногорскога, Вук Радонић се дуго противио и није хтио са осталијема старјешинама потписати одлуку народњу, него при свршетку последије дуге борбе преодољен и принуђен будући, да се подложи гласу и вољи народа, потписао се на истом акту и заклетвом потврдио своје сагласије. Пошто су старјешине одавна подзрјевале на Радонића у неискренности, на истој скупштини било

му је запријећено, да стоји у саобраћају са иностранцима, особито с аустријскијем властима да нема ништо опћити. Но огорчено властољубље Радонићево ограничит оваквијем мјерама било је све једно, као потицати га, да изврши његову замисао. Не уважавајући строгу забрану, 15 нов. ноћу кренуо је преко границе и близу Котора имао је преговоре са генералом аустријскијем Т., који је ту чекао Радонића. Кад су за то дознали Црногорци, пошли су за Радонићем и тамо су га нашли, изгрдили га и одма су пошли, да то јаве на Цетиње. Старјешине буду скупљене и позваше Радонића на скупштину, гдје је дошао, и последије дуго испита и распре с њим, буде 17 нов. једнодушно осуђен на смрт; но уважавајући жељу Рада Петровића, главари му живот дароваше, да живи као прости Црногорац. Што су одма објавили аустријској влади, а мени спошили ради знања.“¹⁾

Имамо још једно писмо, што је исти Гагић писао Радонићу. У овоме писму огледа се најбоље, куда је Радонић смијерао, јер му Гагић ту одговара на његово писмо од 16 нов. с Његуша писано, дакле одма сјутридан по састанку (на Пучу) код Котора а уочи осуде његове на Цетињу. Из овога одговора Гагићева види се, да Радонић и не спомиње младог Господара, него пошто је себе представио као правитељственог опуномоћеника, који је народ умирио и уредио, он подиже праву оптужбу противу Дома Петровића, као неспособна да влада, и као против извора свега зла што Црна Гора трпи. Тако дознајемо о чему се радило на Пуч-

1) Лавров, стр. 25 и 26.

ком састанку, противу које намисли, руски консуо у свом одговору признаје категорички, да је Раде Петровић дошао на престо *припознашјем законом у Црној Гори*, наглашујући, *што је цијелом свијесту познато*, да је народ црногорски под Домом Петровића „*колико је чловјечески възможно било*“ независноста своју стекао и до данас сачувао. Што Гагић подразумева под „*припознатијем законом у Црној Гори*“ то је очевидно оно народном вољом у дугој пракси санкционисано право Кући Петровића, да само она даје Митрополите Господаре Црној Гори. Врло је значајно у истоме одговору Гагићевом и ово мјесто: „С великим и пријатним удовољствијем представио сам ја Височајишћему Двору всеросијском у и описао послушнога и великодушнога народа црногорскога мирно и благо разумно поведеније у садање вријеме промјене врховнога началства и потврђенијим војда и совршеном миру и спокојству у Црној Гори.“¹⁾ У овој изјави Гагићевој лежи сва снага, којом је он одбио покушај гувернадуров и његова заштитника, да га ма и за час заведу на своју страну. А у оној осуди, коју су 17 нов. главари изrekli над главом велеиздајника и над гувернадурством, укинувши га за вазда, па у помцловању, којим му је млади Господар живот даровао и слободу, да живи у отачаству, најбоље се огледа, колико је он у Црној Гори био немоћан и неопасан.

Вук Радонић није имао наслона ни у самој кући Радонића, која се била одавна на двије гране подијелила: на Станишиће-Гувернадуровиће и на Жутковиће, потомке поца *Жутога*, прослављенога јунака са Царева-лаза.

1) Лавров, стр. 206.

Што више, ове двије гране куће Радонића живјеле су одавна у мржњи, каноти преставници два дијаметрално противна правца: црногорског патриотизма и прљаве себичности. Тако је од пушке Груја Жутковића погинуо Ђуза, брат гувернадуров на самахни Ђурђевдан г. 1831, тек је изашао рок вјере ухваћене над покојнијем Петром I-ијем. Ђуза је био много одважнији и оштроумнији од брата Вука. Он је провео више година у Грчкој, и прошао доста свијета, те се добро извјештио у пословима друштвенога живота. И као такав могао је Вуку бити десна рука.¹⁾

Али Вук опет ипак није одустајао од тајнијех преговора са пограничном аустријском влашћу; и када је била тајна његова преписка ухваћена, сенат ријеши 4-ог јануара 1832, да се из Црне Горе за вазда проћерају Гувернадуровићи. То ријешење извршио је Пејо Матовић (Војиновић) и Чева са неколико одважнијех Чевљана Гувернадуровића куће буду запаљене, чељад им протјерана преко границе, а сам Вук Радонић везан доведен на Цетиње, гдје буде затворен у један подрум манастирски, за неколико дана, докле и он преко границе буде протјеран, оставивши тој својој тамници име *гувернадурница*. И то је једини спомен, што је у Црној Гори оставило за собом гувернадурство.

Кад је дошао на владу још малољетни Петар II., Петровићи са осталијема угледнијема племенскијема главарима састављали су правитељство, а био је још из доба св. Петра *земалски кулук*, који је одио по нахијама да мири народ и да правду дијели. Но установом овог правитељства

1) Медковић бр. 53.

није била нимало дирнута дотадашња унутрашња управа племенска. Војводе и сердари са добријем људма остали су и даље на тој управи.¹⁾ Тако се била почела по мало уређивати управа државна све инак у старом духу патријархалном, и брод државни пловио је по мирном мору под новијем руковођењем.

Већ почетком г. 1831, на позив са Цетиња, долази на Ком у манастир Успенија Богородичног на саму границу црногорску Архиепископ пећски Ананије,²⁾ и ту рукополаже Петра II-ог за јеромонаха и производи га за архимандрита. Одма за тијем главари су жељели, да млади архимандрит пође у Русију, да буде ту посвећен за владу. Но се Гагић томе противио јакијем разлозима. У Русији је била тада колера и рат с Пољском; а у Црној Гори стање унутрашње захтевало је бриге и рада; при томе Петар II још је био малолетан. И на Цетињу су били потпуно уважени ови разлози и савјети Гагићеви.

У то долази (17 авг. 1831) из Русије у Црну Гору неки Ивановић, родом из Подгорице, који је био наслиједио у Русији од неког рођака велико имање. Да дође до тога наслједства требало му је једно свједочанство с Цетиња и он је тада обећао Петру I-ме, да ће то наслједство употребити на ослобођење своје отаџбине. Митрополит се с њим лично познавао и у Петрограду му је разне послове повјеравао. Тако је преко њега и Ђорђа био на науке послао. Ивановић (иначе Вукотић у Русији) служио је до тада у руској војсци и био је дошао до неког часништва.

1) Ровински, стр. 33.

2) Љ. Ненадовић говори: призренски Захарија.

„Црногорци су гледали на њега као на рускога генерала, послана рускијем Царем у Црну Гору, у чему их је увјеравала и руска униформа, коју су држали генералском. То и његови добри односи са рускијем консулом (Гагићем) били су довољни, да му народ повјерује, и није му било нужде, да с новијем правитељем чини ма какву грамату од стране рускога Цара, о којој Медаковић говори у својој књизи о Петру II. Но било то како му драго, углед рускога генерала и особе од повјерења руске владе, уважење црногорског правитеља и тако исто руског консула, а најпослије богатство оглашено, све му је то помогло, да заузме прво мјесто у Црној Гори.“¹⁾

Пролазећи Ивановић преко Беча, ту се упознаде са *Димитријем Милаковићем*, кога собом доведе на Цетиње. Милаковић је родом из Мостара, син угледне трговачке породице, која г. 1815 утече од куге у Дубровник и ту се настани. Ту је Милаковић свршио основне науке, а гимназију у Н. Саду приватно под управом проф. Магарашевића, познатог српског књижевника. У Пешти је слушао философију, одакле је прешао у Беч, да слуша право. Као младић даровит, радан и имућан, дошавши ту у додир с људима, који су онда стали на челу српског књижевног покрета, уфати се у оно одушевљено коло српскијех млађијех родољуба, који су били стали мислити и радити за бољу српску будућност. Тако Милаковић весело долази на Цетиње, гдје одма улази у службу као правитељствени секретар.

Симо Милутиновић је већ био

1) Ровински, стр. 43.

пошао с Цетиња у прољеће, као што смо већ на више видјели. Али се не зна прави узрок његова одласка. Из једнога писма Гагићева од 19 јануара 1831 види се, да су се с Цетиња Гагићу нањ жалили; Гагић ту пише: „Како је он могао извадити из нашег архива она потврденија народа и поглавара?.. Зашто га поглавари не призову и не запријете му чинити противузаконије? Док је ту Симо или хоће, или неће, ваља да се повинује Вама и правитељству.“¹⁾ Мора да је то „противузаконије“, које се овдје спомиње, било врло лагано, кад је требало, да Гагић главаре упућује, да му запријете, да то не чини, и да им каже, да ваља да им се Симо повинује! На сваки начин врло је лако, да се Симо био што замјерио главарима у она доба послје доласка на владу Петра II-ог; а његова немирна нарав с друге стране већ му је много била допустила, да остане на једном мјесту. Тако је он оставио свога ученика, и Црну Гору, ал' никако зловољан, још мање увријеђен, јер се он вазда радо сјећао Црне Горе, као што смо видјели, каквом је харношћу опет ученик учитељев гроб украсио.

Одма послје доласка Ивановићева Гагић пише у Беч рускоме посланству: „Правитељ Црне Горе, архимандрит Петар Петровић писмом својим од 6 дек. (1831 г.), које сам јучер примио, даје ми на знање, како управа иде у Црној Гори, како се уредио тамо сенат, као заповиједајућа власт, и национална гвардија, која извршује сенатске наредбе, и како су се завеле неке школе. По ријечима архимандритовијема поменуто

правитељство састоји се из једног пресједатеља и 16 савјетника или сенатора и 164 жандара.“ Предсједником сената је био изабран сам Ивановић. То је Гагића било довело до усхићења тако, да радујући се толикоме успјеху, у одговору Петру II-оме већ за Ивановића пише; „Његове су услуге превелике у Црној Гори; оне неће остати и вселеној непознате“.¹⁾ И то послје три мјесеца Ивановићева бављења у Црној Гори! А ми смо видјели већ, да је постојало и прије Ивановића правитељство, и да је ред унутрашњи и спољашњи мирно текао све од како је на владу дошао Петар II.!

Но вријеме је да се обратимо на спољашње односе Црне Горе особито са Турском. У пограничнијем турскијем провинцијама око Црне Горе већ од г. 1830 владају немири. У Арбанији био је устао противу Султана Мустаф-паша скадарски. У Босни био је букнуо устанак под Хусејин-капетаном Градашчевићем. А у Црној Гори не бијаше устанак још легао, што га подиже Селиктар Пода, стари друг у рату Али-паше Јанинског.

Везирство скадарско било је најљедно у кући Бушатлијах од половине XVII вијека; с тога ушљед ослобођења Србије и Грчке, што је било јако поткопало ауторитет Султанов, није никакво чудо, што се ова везирска династија подиже, да се ослободи од зависности од Цариграда, као што се био подигао и мисирски Али-паша, с којим је био у тајном савезу. Из Мисира слали су у Скадар новчану помоћ, којом је Мустафа-паша издржавао до 45.000 војске. Сви незадовољници са новијем реформама Султановијем, знајући

1.) Ровински, 35.

1) Лавров, стр. 29 и 30.

каквом силом располаже Мустафа, поживаше га, да се јави у Румелију и да даде знак устанку. Никад боље и љепше прилике за честољубива Арбанаса. ¹⁾

Приликом произведења Петра II. за архимандрита, са Пећкијем Архијепископом били су дошли и повјереници тога великога бунтовника, који су с Црном Гором тада склопили пријатељски савез. Тијем уговором стављало се у изглед Мустаф-паша прибјежиште у Црној Гори, у случају његова ратног неуспјеха. Остала садржина уговора није нам позната. Кад је о томе био Гагић извијештен, он одговара Петру II-ом: „Пишете ми, да сте противнику Султанову, везиру скадарскому обећали покровитељство у случају, ако разбијен буде великим везиром и к вам побјегне, а сад иштете у мене наставленија у име тога, како ћете се владати. У овом случају ја вам не могу никаквог наставленија дати, кромје напоменути вам оно велико слово евангелско: бдите и молите се, да не виидете внапаст. Везир скадарски, како ви говорите, ако побјеђен буде, к вама ће добјећи. А онај, који га побједи с вооружаном руком, тражиће га у вашој кући. Ако и то не би било, ово ће се навјерно догодити, да ће га Султан од вас искати, а ви не могући против Султанове силе устајати, предаћете га; пак куд је онда црногорски кредит, образ и тврда вјера?... Ја се бојим да ви не привучете зло у кућу, бранећи злодјеја. Прво, Султан би имао право, тражећи злодјеја, ући с вооружанима силама у Црну Гору и довршити оно, што до сада није могао, т. ј. покорити и разорити Црну Гору. Друго: државе јевропске, сматрајући вас, ка-

ко бунтовнике и нарушитеље општега спокојствија, оставиће вас на произвољеније грознога и јаростнога меча Султанова, и онда ће сав свијет рећи: твоја погибел од тебе Израјиљу! Ја бих везиру скадарскому поручио, нека иште јачега покровитеља него што сте ви, и ако је ваш пријатељ, нека вас не увлачи у бједу, јербо више ваља слобода народа црногорскога него један везир скадарски и његово пријатељство. Од неколико дана овди у граду и мало и велико јавно говоре о вашем договору са скадарским везиром и како му ви коначк справљате код вас. Сад промислите, зна ли већ о томе и велики везир“. О овоме уговору пријатељском Гагић пише и у Петроград, ал' мирнијим тоном завршује: „Архимандрит пише, да је уговор мира између поменути два народа закључен; *но што се тиче прибјежишта и заштите он је то само везиру свибио у изглед без икакве обвезе*“. ¹⁾

То доба изашао је био султански хатишериф, да се по Босни и Херцеговини уписује народ. Везир босански Намик-Али-паша позове у Травник све муселиме, и прочита им што Цар заповиједа. Само 5 муселима херцеговачкијех пристану на царску заповијед; а Бошњаци побуне се, и Херцеговци једва живи дома утекоше. И везир утече без обзира у аустријску границу на Метковиће. Бошњаци листом устану на оружје и изаберу Хусејин-капетана Градашчевића за везира, и он је с великом војском уљега свечано у Сарајево. Намик-паша пак из Метковића пође у Столац, гдје муселими херцеговачки дигну рају на оружје противу Бошњака, који су били дошли до

1) Србија и Русија, Нил Попов, стр. 219—222.

1) Лавров, стр. 32 и 33.

Брњака на границу Невесињскога округа под предвођењем Туран-бега, правцем противу Стоца. Херцеговачка војска ту дочека босанске усташе и разбије их на први судар. Но мухамеданци ни у Херцеговини нијесу били сви уз Цара, те се и они лате оружја у помоћ Градашчевићу. Намик-паша већ је био из Стоца опозван, а царски муселими разбјегну се који у Макарску, који у Дубровник, који у Никшиће на границу црногорску. Сам Али-ага Ризванбеговић остаде у Стоцу, гдје се затвори у столачкој тврђави 15. октобра 1831. ¹⁾ Тада Градашчевић ступа у преговоре са Петром II-ијем преко Мојсеја, игумана из Ђурђевијех Ступова.

Игуман Мојсеј био је родом из Веничке (у Васојевићима) близу Ђурђевијех Ступова, у коме се манастиру научио књизи и законотворењу. По ставши игумном истог манастира он је био дошао до тога угледа и уплива, да су и саме аге у споровима са својим чифчијама долазили у манастир, да им он суди. За то је у брзо стекао међу злицима и непријатеља, који су му о глави радили. У томе броју био је и гусињски главар Шабан-ага, који користећи се његовијем осветом једном запали манастир; но Мојсеј се освети, запаливши му двије куле. За тијем прибјеже у Црну Гору, гдје затече још у животу Петра I-ог. „У њега је била јасна мисао српског уједињења, и он је први потако у Васојевићима и на Цетињу мисао о сједињењу Васојевића са Црном Гором, и с тога је био великијем противником сваке сепаратистичке појаве по

племенима, који су већ припадали Црној Гори, или су по свом положају морали јој припадати. Њему или његовом упливу приписује се убијство Николе Васојевића, који се хтио учинити независнијем кнезом васојевићкијем, и поца Вукића Попова, који је у Кучима то исто желио да постане и кога је убио поп Спахо.“ ¹⁾ За њега је знао и Гагић и врло га поштовао, те овако завршује писмо од 27. марта 1831, упућено Петру II-ом: „Поздравите много од моје стране предостојнога отца игумана Мојсеја; назите овога човјека; ви га боље познајете него ја; но о њему се доста добро говори, и по тому ја га високо почитујем.“

Преговори дакле са Хусејином Градашчевићем били су у добријем рукама и они су успјели. Тако Петар II. пише бошњачкоме вођи 4 феб. 1832.: „Честитоме и великоме везиру Хусејин капетану витезу Босанском у Травник. По посланој нама игумну Мојсеју имали смо радост пријимити твоје предраго писмо од 9 числа прошастога јануара, у које видим пријатељство и љубав, које желим да буде међу нама; то нам је много мило чути, а особито што си зборио на ријечи с игумном Мојсијем, ми све то кабулимо и тврдути Божју вјеру дајемо, да ћемо од сада у напредак бити уједно и крв своју пролијевати за вјеру и слободу нашу. Него те молимо како нашега предрагога пријатеља да се држиш јуначки..... Много се радујемо чујући од игумна Мојсеја да си у сву земљу твоју *прави суд поставио за свакога*, будући да таквијем начином можемо се надати у Бога, да ће нам помоћи у овоме и у свакоме

¹⁾ Памучина, Живањ Али-паша Ризванбеговића, стр. 23.

другоме дјелу. Ми се често бијемо с низамом Седријазема и мислимо овога прољећа скупити војску и ударити на низам, који се налази око Скадра. Но за такву војску немајући ђебане молимо те како нашега предрагога пријатеља, да нам пошаљеш једно 100 товара фишека, да тај низам што је око Скадра разбијемо... Ми смо по свој нашој земљи дали знати о љубави и пријатељству са твојима људима, али ти добро знаш да има по крајинама људи хрђавијех, који би могли штогођ скривити у твојој земљи, за то те молимо да не примаш у рђаву страну, но да нам за такве људе пишеш, и буди увјерен, да ћемо их ми жестоко наказати. Али ти знаш, да се ми с вама ласно не можемо мијешати, будући да нам Никшићи у томе сметају и побуњују народ против вас и против нас, за то те молимо да пошаљеш неколико војске у Никшиће да накажеш те људе, који не слушају заповијед ни твоју ни ницију и да ту поставиш твојега човјека да заповиједа и тада ћемо се моћи ласно мијешати.... Би ћеш чуо, како се мисирски папа обратио против цара; тако исто многе друге земље устале су против цара“²⁾ ит.д.

А Гагић није преставао ни у овом случају опомињати на Цетиње, да буду опрезни: „У случају пада слабога, али у обзиру политичкоме великога зданија, ко жели остати невредим, треба да буде у неком одстојанију, да га не би развалине његове пригњечиле, или с напрегнутима и соједињенима силама да се стара пређе разорити, него би исто зданије, изненада паднувши, пригњечило га. За важно предпријатије к

2) Драговић, Гласник књ. 73.

разоренију великога и слабога зданија потребна су велика средства. За то нека вам је у сваком случају препоручена велика опрезност..... Ја мислим, да би вам за сада много полезно било совјетовати се и са српским Књазом Милошем, који у овом случају има непосредствено сношеније с Русијом и од ње прима наставленија, како се има владати и он и ви.“ У исто доба Гагић открива жалост своју, што су Херцеговци на страну Султанову: „Веома сожалеујем о херцеговачкијем хришћанима, који су се подигли безглавно и без праха и олова помагати Турцима, који султанску страну држе против Бошњаков. Не би ли боље било, да се они ни једне стране не држе а независно сами себе заштиштавају од свачијех угнетенија. Хасан Бег Требињски, који је неколико дана од ребела Бошњака побјегао био у Албанију к великоме везиру искати од њега помоћи, дошао је овди данас из Каваље, где је оставио великога везира, који му никакве помоћи није могао дати, будући се и сам у опасности у Албанији находити. Асан Бег поћи ће сјутра у Херцеговину да купи рају и с њима срећу куша, једа ли би одолео ребеле“. 1)

У овим договорима улазио је дакле и Књаз Милош Обреновић. Гагић пише 27 марта 1831 Петру П-ме: „Мени је драго да Ви с Књазом Милошем имате преписку; но још би ми драже било, да знам, да је ваша с њим преписка искрена и пријатељска права. Ваш тијесни сојуз с Милошем може вам од највеће ползе бити“. И опет 18 априла: „Ви не можете вјеровати, колико ми је драго, што сте у тијесном сношенију и до-

1) Лавров, стр. 35.

бром согласију с Кнезом Милошем: но жао ми је, што је ваша преписка тако ријетка, а особито у ово вријеме, кад сте један другом од потребе.“ А 19 априла, достављајући Милошево писмо, говори: „Књаз Милош много боље мисли о реченом везиру (о Мустафи, без сумње), него што ја мислим“. Даље по вијестима новинарским саопштава, да је откривена завјера противу Султана, на челу које је скадарски везир, па да је послана под Скадар ескадра од 24 ратна брода; па надоставља: „Бошњаци се купе, но двоуме, и доцкан ће њина помоћ приспјети скадранину. Они све говоре да ће на Србију ударити. Не би с горега било, да ви о свему овоме извијестите Књаза Милоша.“¹⁾

Који је узрок овоме оклијевању бошњачкоме? Какав је положај Књаз Милош заузимао према овој великој завјери противу Султана? Бушатлија није се могло погодити са Градашчевићем, коме ће првенство припасти, и за то његова помоћ збиља није приспјела на вријеме Скадранину. Велики везир Решид-паша био је дошао са царскијем низаом у Битољ, одакле је био поткупио неке старјешине у Арбанији. Прије тога већ једно одјелење Бушатлијне војске било је заузело Софију и опљачкало, што је учинило те Ниш, Пловдив и друге вароши стану на страну цареву. Мустафа пође Решиду на сусрет су седам подчињенијех паша, миридитскијем поглавицом Лекком и цијелијем својим двором. Но док је он у Прилици проводио думбусање, Решид му разбије војску до ноге, те је морао да натраг бјежи и да се затвори у Скадру. За тијем

крене Градашчевић са 25,000 војника одабранијех, дође на поље Косово, ту разбије царску војску, продре до Пећи, и ту одржи другу побједу и заузме град пећски. Решид је морао употребити превару противу тог побједоносног продирања босанске војске, те ступи с Градашчевићем у преговоре, које је опет требало у Цариград Султану на одобрење сласти, само да тијем времена добије. Међу тијем се разнесе лажни глас, да ће Књаз Милош у Босну да подигне хришћане. Градашчевић је могао повјеровати тијем гласовима, јер се био љуто са Милошем завадио. Одма у почетку босанске буне Милош посла писмо Хусејин-Капетану, у коме га је савјетовао, да се покори Султану, и нудио му своје посредовање код Султана, да му изради помиловање. Градашчевић му одговори грдњама, а Милош опет њему, те настаде између њих прави рат на артији. Тако се босанска војска морала вратити са побједоноснога свога подухећа својим кућама, гдје поче одма промањати главу завист према Хусејину у средини потчињенијех му старјешина; а Али-ага Ризванбеговић и тако није преставао противу њега радити.¹⁾ Ово се све збивало свршетком 1831 и почетком г. 1832.

Тек у љето 1832 долази у Босну Махмуд-паша са 35000 војске, коју близу Сарајева дочека витешки босански трибун са 20,000 војника, гдје у крвавој битци јуначки сврши овај босански устанак, а Градашчевић са пратњом својом утече у аустријску границу.

Сад је вријеме, да видимо што је Црна Гора радила у ово доба. Успркос свијех опомена Гагићевијех, Црногорци су 14 октобра 1831 били изненада ударили на Подгорицу, без

1) Ровински, стр. 48.

1) Србија и Русија, Нил Попов, стр. 219—222.

икакве спреме и врло малијем бројем и за то су се морали без успјеха 18 октобра повратити, да с већом спремом и у већем броју опет срећу покушају. С тога су били позвани на Цетиње сви зетски главари, који дођу и одзову се радосно намјери младог Господара, изјавивши да су за њу готови жртвовати своје животе и своја имања. И ма да је Гагић изразио Петру II-гом писмом од 31 окт., да му је жао што су Црногорци учинили тај непромишљени корак, који може непријатнијех пошљедица имати, инак црногорска војска, подјеливши се на два одјељења крене опет на Подгорицу. Једно је имало преко Љешкопоља и Везирова моста заузети Горицу; а друго преко Враћине Зетом у Голубовац, да са собом прихвати Зећане. Овијем одјељењем је заповиједао Ивановић, који крене прије уреченога рока; али га Турци дочекају у селу Врање и ту га сузбију, те се повуче на Враицу; одакле се опет крене, кад чује, да је друго одјељење војске црногорске под заповиједи младог Господара стигло у Љешкопоље. Ту се сва војска сакупи, и договоре се главари, да се не отпочне ништа, прије него се с Хотима договоре, који су такођер имали саучествовати. Хоти пристану на све, што су Црногорци тражили и за бољу вјеру даду стотину биранијех Хота у таоство Црногорцима, а Црногорци толико Хотима. 1) Ту се све лијено уговори, како ће се на 1 марта ударити на Подгорицу; али ни овај покушај не испаде за руком. Гагић огорчен овијем догађајем саопштава га руском посланству у Беч 19 марта, жалећи „зетске, хотске, малесијске и миридитске жи-

теље грчкога и римскога вјероисповједања“, који су у ово дјело учествовали, те су били остављени освети турској.

Но прави узрок овога повлачења мора се тражити не у Подгорици и у црногорској војсци около ње, него у опћем положају царске војске у Арбанији и Старој Србији, гдје је на мјесто усташко-савезничке војске, био дошао царски низам на праг Црне Горе, која се већ била замјерила у Цариграду због њенијех свежа са Босном и Арбанијом, које је овај покушај на Подгорицу најбоље откривао. Сва је прилика, да је неповољни глас о поразу Бушатлине војске у Старој Србији узрок повлачења црногорског, те је оно у томе случају сасвијем оправдано; као што је оправдано било и црногорско подuzeће у овијем приликама тако ријеткијем и тако поспјешнијема. За то Гагић није имао право, што је Црну Гору чинио одговорном, што су особито арбанашка њемеца била напуштена освети царске војске, јер је томе био крив само неуспјех Мустаф-пашиног подuzeћа.

Могуће је, што више, сва је прилика, да је и Ивановић упливцао на ово подuzeће, особито на правац подuzeћа у Зету, јер знамо да је он обећавао још Светоме Петру, да ће добивено напшљедство у Русији уложити на ослобођење своје отаџбине; и сва је прилика, да се тај правац на Подгорицу није свиђао свијема главарима црногорскијема, те да је и то незадовољство, сасвијем оправдано, пошљедицама допринијело још бржем напуштању тога подuzeћа.

Ушљед овога отворенога подржавања Бушатлије и Градашчевића и преласка оружја црногорскога у Зету, намјером да је ослободи од Султана, што

1) Медаковић, стр. 64.

предузимље противу Црне Горе Решид паша, главнокомандујући царском војском у Старој Србији и Арбанији? По свој прилици, он је још имао пуне руке посла, док је угасио толики и тако раширени пожар. Особито Хусејин Градашчевић још је владао Босном и Херцеговином. Истина, концем фебруара Али-ага Ризванбеговић излази из столачког града и окупља особито рају око себе, осјећа се нешто слободнији, нарочито храбри своје надом у брз долазак Махмуд-паше с низимима; али Градашчевић под предвођењем неког Златара Сарајевца пиље 12.000 противу Ризванбеговића, који се опет затвара у столачки град околом *половине Априла*. Но на скоро Махмуд-паша, као што смо видјели, приближује се к Сарајеву, и Златар је морао с Али-пашом ступити у преговоре, и распустити војску својим кућама. **НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ДУБРЕВА** Пошто је био угашен огњак у Арбанији, окупља се турска војска око Подгорице, о чему Гагић пише Гагићеву у Беч тек 10 Маја: „Неуспјешни црногорски покушај противу Турака, побудило их је, да утврде град Подгорицу и да прикупе 12.000 војске у обрану Арбаније противу изненадног црногорског нападаја. Ова је војска већ успјела да покори султанској власти побуњене Хоте и Малисоре, који су се били здружили с Црногорцима. Охрабрен овим успјехом Намик-паша скадарски, ком је био задатак да држи у послушности Арбанасе, да покори по могућству Бошњаке и Херцеговце, и да свуда уведе ред, сматрао је, да је нужно одважити се противу једине препоне његова подхвата — Црне Горе. Под његовијем предвођењем

*) Памучина, стр. 27. и 28.

22 априла 4000 Арбанаса изненада је напало на црногорско село Мартиниће. Један дио су од њега изгорјели, десетини главе посјекали и 3 жива ухватили. Само 150 оружаних Црногораца бранило је своје куће, и у очајању јуришали су на Арбанасе и успјели обратити их у бјегство. Кад су зато дознали сусједни Пипери и Бјелопавлићи, долети 300 људи и гонили су непријатеља до тврђаве Спужа. Говори се да су Арбанаси изгубили 150 мртвијех и 100 рањенијех, да су се сви разбјежали, и да се Намик-паша повратио у Подгорицу тек су 10 Арбанаса“.¹⁾

За тијем Гагић долази на Цетиње по упуству своје владе 15-ог јуна, гдје је сјутри дан била скупштина главара, на којој је проучио стање у Црној Гори унутрашње и спољашње. „Уважив критичке прилике и очајни положај, у ком се сада Црногорци налазе, — овако Гагић завршује свој извјештај — гледајући успјехе Порте на њенијем бунтовништву, Ортоци не може се замјерити Црногорцима, што су на Подгорицу крећали, да освете увреду, претриљену од турскијех пограничнијех власти, а у самој ствари да присаједине плодносну област Зету Црној Гори; што више, из човјекољубља треба сажалијевати Црногорце у неуспјеху овог очајног подuzeћа. Кад би преко сваке наде по необичној срећи Порта пристала, да уступи Црној Гори малу област Зету до хотских граница, они би могли бранити своју независност ма буд против кога, и бити задовољни. Но пошто су разне прилике помогле отоманској Порти покорити Арбанасе и Бошњаке, Црногорци остали су сада у тијеснијем границама право

*) Лавров, 37 и 38.

назване камените, дивље и неплодне Црне Горе без сваке индустрије и трговине, не имајући с никим никаква саобраћаја осим с аустријанцима на једној само тачки код Котора, окружени Турцима, непримиримим њиховијема непријатељима, с којима они нијесу у стању да утврде постојани мир, ако Порта не одустане од намјере покорити Црну Гору под своју власт. Наодећи се у тако очајном положају, Црногорци ће принуђени бити да нападају турске области и да робе, и најпослије ће дати Порти повода, да их покори и сасвијем истријеби. Они предчувствујући грозну своју судбину, били су се одважили, *ако и у невријеме*, да присаједине Црној Гори Зету, плодносну област, која се простире до хотскијех гора и осталих хришћанских Арбанаса, који су се у заштити својих гора користовали досада независношћу“.

Пада у очи како Гагић образлажава онај покушај црногорски на Подгорицу, не доводећи га ни из далека у свезу са босанскијем и арбанашкијем покушајима, премда смо виђели, да су му те свезе биле познате. Србин Гагић и ако се надао каквом успјеху у оном мутном добу, као руски дипломата није смио ни да зна за какве свезе између Петра II-ог и царскијех „ребела“ и „злодјеја“. У Петрограду су морали јако негодовати на Црну Гору због Подгоричке афере, сигурно називујући ту свезу са Босном и Арбанијом. С тога Гагић у своје оправдање, за сваки случај, пише Татишчеву у истоме своје извјештају: „Ја сам их свјетовао, да се старају, да живе у миру са сусједнијем Турцима, да набљудавају најстрожији *неутихалитет* и ни мало да се не мије-

шају у смутњу, која се појавила у Босни, да не узимљу никаквог учешћа у поступку босанског паше, који се истиче као непријатељ Порте, и који ради да за собом повуче разне становнике босанске турског и хришћанског народа, и једном ријечи, да се старају, да не би својим владањем ни најмањег повода дали основанијем жалбама и незадовољству Порте противу њих“. И збиља, последије одласка Гагићева с Цетиња, Петар II обраћао се Намик-паши, да пошаље у Подгорицу пуномоћнике, који би преговарали с црногорскијем пуномоћницима о миру вјечном са Арбанијом. Али Мехмед Решид-паша тражио је да се Црногорци сасвијем покоре. Опасност је рата дакле била на прагу. С тога Гагић устрављен пише 21 јула Татишчеву: „Намик паша није ништа одговорио Црногорцима, него је писмо њихово послао великоме везиру Мехмед Решид паши, који је и послао *визамског* бимбашу Ибрајим агу с одговором Црногорцима. Овај бимбаша по напутку примљеноме од везира, да не уважи никакав предлог црногорски, тражио је, да се безусловно покоре и потпуно испуне све оно, што је велики везир изразио у своје одговору, који им је послао. Црногорци, будући независни од давнијех времена, нашли су се увријеђени овијем захтјевима великога везира, и одговорили су му на своју, с чега ваља чекати кроз кратко вријеме нападај мноштва турака, које би Црногорци по увјеравању Архимандрита и Вукотића (Ивановића), кад би имали довољно муниције и најмање 2000 цекина за друге потребе, могли сасвијем одбити. Али не имајући овијех срестава за обра-

ну, Црногорци једва да узмогу издржати први јуриш непријатељски, а камоли постојана нападања тако силнога и са свијем потребнијем снабђена непријатеља, који се ријешо покорити или истријебити Црногорце. Архимандрит Петар и г. Вукотић (Ивановић) молили су ме, да на њихов рачун узajим овдје у кога 2000 цекина, што на жалост нијесам мога учинити“.

Одговарајући на ово писмо, Татишчев умирује Гагића, јављајући му, да је руски заступник у Цариграду Бутенев примио од министарства из Петрограда наредбу, да заштићава права црногорска пред Портом. Он је увјерен, да ће пријетећа опасност бити отклоњена од Црне Горе. Но признавајући Црногорцима право, да се бране од нападаја турскијех, руски заступник у Бечу моли Гагића, да обавијести црногорске главаре, да нападај њихов на земљу турску може их лишити рускога покровитељства.

И збиља Турци нијесу ништа предузимали још противу Црне Горе, али се Гачић све једнако бојао, као што се види из овога писма од 10 Септ. истоме Татишчеву: „Поуздана извјешћа, што сам примио из Босне, доносе ми, да турска војска како редовна тако скоро покупљена по Босни, Херцеговини и Арбанији, свега до 40000, скупила се код великог везира, и сјединила с осталијем његовијем низагом у Вучитрну, одакле ће ова војска, како увјеравају, пут Ушћуна. Но отуда оћели она пут Цариграда и Азије, или пут Скадра, да отолен удари на Црну Гору, није извјесно. Многи држе хитрошћу овај војени покрет великог везира, који тијем хоће да скрије

своју намјеру, да изненада напане на Црну Гору, и покоривши је, да онда окрене к Цариграду. Међутим како се велики везир приправља, да покори Црну Гору, погранични јој Турци већ су неколико пута нападали на њене предјеле Пипере, Куче и Мартиниће, ранили неколико Црногораца, попалили много појата, пшенице, кукуруза, сијена и обратили у пепео све што су могли; једном ријечи Турци намјерно непрестано изазивљу Црногорце на рат“.

Но страх Гагићев, да она турска сила може окренути на Црну Гору, није се оправдао. Турци су већ били на путу у Цариград, ком је пријетио паша мисирски. То обилажење Црне Горе, која се толико била замјерила код Порте, колико се има приписати опасности, која је Цариграду пријетила од мисирског бунтовника, толико и посредовању руске дипломатије, Гагић пише сенату црногорскоме 7 окт. 1832 г., да је од руског заступника при бечком двору извијештен био, „како је непријатно било Господару Императору, кад је чуо за учешће, које су имали Црногорци у метежу босанскоме, и за покушај њин на Подгорицу, што су ова обстојатељства навукла јавну опасност независности народа црногорскога и дала су повод великоме везиру осветити се на Црногорцима“; али је Цар ипак наредио, да се употреби све старање, да Порта одустане од освете против Црне Горе. Што више Цар је наредио да се Црној Гори пошље 3000 цекина „на благополезна заведенија“; али је прије сенат црногорски морао дати писмено обећање: „да неће излазити из својих граница нити се мијешати у

каква инострана дјела, него сву своју бригу и старање обраћати на унутрашње уредбе за будућу срећу црногорску“. То је било већ у марту 1833. И тијем се завршује оно доба тако критично, када се Црна Гора са још малољетнијем Господаром на челу, а празнијех рука, надила између Босне и Арбаније, које су од ње тражиле наслона противу општега непријатеља. И Црна Гора није им се могла оглуштити, тако да је успркос Гагићевијех савјета и препорука својим саучешћем у подузеће босанско-арбанашко била навукла на себе сву опасност и срџбу главнокомандујућег царском војском Решид-паше, који је већ био покорио и Босну и Арбанију.

На против Књаз Милош Обреновић, својим држањем према босанској буни добио је без једне пушке три нахије: Јадар, Рађевину и Стари Влах.¹⁾ За вријеме ратовања великога везира Решида противу његова побратима Бушатлије и Градашчевића он је царску војску снабдјевао храном; пошто је Решид умирио Босну и Арбанију, кад се очекивао на Црну Гору, Гагић пише на Цетиње, како се говори, да Милош већ неће подржавати Решида, али као да му не вјерује, јер наставља: „Хвала му и на томе, ако је истина!“²⁾

Али-паша Ризванбеговић, који је био лични непријатељ Градашчевићев, добио је наслѣдно везирство над Херцеговином, да првом приликом настави сâм дјело Градашчевићево.

Бушатлија пошто му је била војска разбијена и пошто није мого

преко Црне Горе спасти свој харем, ушљед силне буре на скадарском језеру, која је лађе патраг у Скадар била повратила, те је тако морао цијелу породицу са собом у скадарској тврђави затворити и својој грозној судбини изложити, пиљао је у Беч посланике, да моле Тесара, да зањ посредује; и био је помилован, али за вазда удаљен из његове отаџбине.

И Градашчевић такођер посредовањем Тесаревијем добије помиловање; што више биле су му нуђене велике части изван отаџбине; али их је он великодушно одбио и умро у прогонству у Трбисунди.

Пошто је био тако мир повраћен унаоколо Црне Горе, главари црногорски стали су справљати свога младога Господара у Русију, да тамо буде посвећен за владика. И тако концем маја г. 1833 на народној скупштини на Цетињу буде решено, да Петар II пође у Русију, да тамо буде посвећен за владика. Кад је то било саопћено Гагићу, он је потпунијем задовољством одговорио Петру II-ом: „С пропастом поштом имао сам част получити високопочитајемо писмо ваше од 26 тек. маја, којим ви сте благоизволили предувједомити ме о вашем скором отправленију у Русију, да се рукоположите и произведени будете у високо архијерејско званије. Ја сам о том представио, коме је шљедовало, и сада не остаје ми друго него искрено желити вам свако добро, срећни пут, желијем и успјех у свима вашим предпријатијама и да се скоро и благополучно у отечество повратите.“ И млади Господар у још не пуној 19-ој години кренуо је пут

1) Отаџбина свеска 86, стр. 192.

2) Ровински, стр. 57.

Русије, навезав се на море из Котора управо пут Тријешћа, са правителственијем секретаром Д. Милаковићем.

При свршетку овога поглавља треба да се упознамо и са Гагићем, као с једнијем од најважнијих особа, које су имале уплива на ово доба владања Петра II-ога. Он је био родом из крагујевачкога окружја у Шумадији, а узрастао је и васпитао се међу Србима у Угарској, гдје је учио гимназијалне науке. Отолен је прешао у Саксонију, гдје је у Кемници код проф. Снелла приватно продужио философске науке и свршио их г. 1804. Вративши се у Србију био је чланом и главнијем секретаром врхов. савјета за доба Карађорђево. Г. 1812 прешао је у Влашку, гдје је била руска војска. Ту је он примио руско поданство и наменован титуларнијем савјетником при минист. ин. дјела у Дубровнику је отпочео своју каријеру као преводилац и секретар консулата, а г. 1826 постао је консулом, гдје се и оженио од куће хади Лазара Лучића, родом из Сарајева. ¹⁾ Из његове преписке са Цетињем и са својим представљенијем властима ми смо се већ прилично упознали и са радом његовијем: али пошто му је било суђено, да остане рускијем консулом у Дубровнику за све вријеме владања Петра II-ог, ми ћемо се и још боље с њиме упознати. ²⁾

1) Ровински, стр. 40.

2) Молим читаоце да у пошљедној свесци на стр. 314 у првом ступцу у 21-ом ретку мјесто 1825 исправе 1827; а на истој страни у другом ступцу у 7-ом ретку мјесто „шћером“ да исправе „сестром“.

С о н е т.

Слушај, злато, ово сиње море,
како диже своје бучне вале,
како туче у кршне обале,
а муње га бију одозгоре.

Валови се дижу као горе,
кажу небу округласте жале;
у те црне у паклене зјале
све би небо прождријело море.

Слушај, слушај, чедо заљубљено,
гледај пјену ове силне воде;
њој се диви срце распаљено.

Вал се кочи у небеске своде,
дрмајући небо престрављено,
као страшна химна од слободе.

Јосип Берса.

Два дана на острву Лопуду.

Кристијани Солвејгс

у

Француској

шаље

ове успомене

писац.

ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

Бијах одавна обећао пријатељу баруну А. М—ј—у, да ћу доћи к њему на Лопуд. Нађосмо се у Дубровнику лани мјесеца новембра, он и ја, да уживамо благу зиму нашега малог Града (и он је на пола дубровчанин по жени, пошљедњему оградку историјске породице Ђорђића) — тамо доље, на благословеноме јужноме мору. Али он брзо побјеже на Лопуд, да заборави у ономе миру и у прољетној младости неба и нарави буку и грозничави живот мстачкијех салона; а ја остадох тамо „иза Госпе“ — како ми зовемо у Дубровнику оне куће, које је закрилио сјен храма Велике Госпође — на очини, између картушина, које причаху пјесму изумрле слободице и рајекијех шетња до Локрума, Дупца и Каптафика. На врху, једног јесенског дана скоких из постеље, па онако љетно одјевен (јер бјеше право правцато прама-

љеће, као у сред маја) пјевајући кроз зуб Шуманову пјесму, скочих на „Пилама“ у кола и ето ме до десет минута у Грузију. Након четврти уре поздрављасмо ја и духовита моја супутница госпођа Амалија . . . освитак дана на оној страни, гдје се спушта голо брдо на „Нунцијату“ и на меланхоличну Ријеку. Бјеше се подигао повјетарац, који онако дан за даном од искона јавља свему што живи рађање сунца, и ношаше нам миомирис вријеса и бора и пробуђела пелина. Ко није уживао тај час на дубровачкијем водама, не зна што је пјесма неба, ни раскош мора. Има нешто особито, нешто мучно-несхватљиво ономе који није приступио, ни завирио у тајне тога чуднога мјеста. Неки особити *milieu*, поређена брда и затони, изијешано најјаче и најтропикалније зеленило са голем стијеном, биљурна јасноћа мора, која не таји ништа, не сакрива ниједну градацију дна, ниједну појезију дубине, дрхтање ваздуха, што полијева све јасном и славном радости, обично неко и њежно стање у свему што гледате и што уживате, све вас то замамљује и ви проходите бољи, освећени, побожни, по тој води и кроз тај чарни свијет.

Говор се наш вртио око аристократије и о демократскоме духу нашега времена. Моја супутница тврђаше, да су у данашњој аристократији демократска начела афектација, и да нема властелина, који би носио у души искрену, озбиљну, дјелотворну љубав к' пуку. Ја јој одвратих (јер не шћих јој попуштити у боју; она је то знала. Лијепијех ура прођосмо у сличнијем мегданима) — да не питам, што властела мисли, — да је демократија ваздух и да сваки иште да живи у томе ваздуху како боље може. Лађа у толико пролажаше по аристократичнијем водама. Прођосмо Лопуду огрнуту шумом прљенијех леандара, поздрависмо лијени, али тужни Затон, и Орашац припет на брду у маслини и у лози, незадовољног такмаца Третенога. Ту је наша прва етапа. Најмирније и највеселије успомене моје младости заклања оно дивно мјесто! С павиљуна, који стрмо гледа море, окружен храстом и пљомом, поздравља ме пријатељ гроф В. Г., сретан господар оне шуме ловорике, која се такми са храстом и са бором, а слуша о подневу мирни роман воде, што тече парком, прима и

враћа ликове осамљенијех богова и нијемијех Тритона, који заман траже владике с Вирђилијевијем Еглогам и снјевају о обумрлом смијеху цијелога једнога свијета. Пресијемо коно од Каламоте. Супрот Третеноме Лопуд тоне у плаветниду и јасноћи мора између два вјерна друга, Колочепа и Шипана; на хоризонту св. Андрија као републиканска стража једнако завијен у магли, а даље к' западу Мљет. Гледам заблијештен мир на мору и она острва гдје

„Огрнута маслином питомом,
„Једним редом складно купају се,“

и — ето нас на Лопуду.

Мала лука у полукругу; пржина је покрива на пола и прима море и његове тајанствене црте. Ено пријатеља Аугуста М.; чека ме нестрпљиво. Госпођа Амалија настављаше свој пут до Сланого, па јој напомену х на растанку, да се на фронту њезинога љетишта диже поносно Охмучевићева стема са чудним германским греслом: „So Gott wil“ — и поздравим је шаљиво: „Au revoir, madame la duchesse“. И насмијасмо се од срца. У два часа искрцах се на „Лужу“ и загрлих домаћина, па *bras-dessus, bras-dessous*, газећи тапет од пржине, каквог нема ни млетачки Lido, говорах у себи: Ево ме дакле на територију републике! Саслушајмо куцање изуријех уда тога великога тијела. Ова ће ми „*disjuncta membra*“ приказати у правој свјетлости *sachet* дубровачке отаџбине и спознавши кћер, поклонићу се дубље развјенчаној мајци. — Тако, лагано, уза скалине старе куће Ђорђића, између расцављенијех наранача и лимунова усађенијех у божијој земљи, разговарах се с пријатељем и нека нас особита дубровачка сјета несталијех ствари и разбијене цијељи обузе изненада. Али сретна нарав мога домаћина прекине то погубно „стање душе“ и зачуђене лопудске воде зачуше звукове валцера на фортениану. Кухач је баруна А. М. мештар у великој умјетности стварања из ничеса. *Déjeuner* на солару, пред морем који не имаше ништа зимњег до тајне сјете краткијех дана, могасмо имати исто онако на тарази у Остенди или у Трувилу. Бјеше десет ура кад изађосмо да се прошетамо по Лопуду. Што путнику на први мах удари у очи, јест тишина и отсућност живота и чељад сред те богодане нарави. То је декорација давно о-

стављена глумишта. Лица играше некада и дадоше човјечанско обиљежје вјечној монотонији мора и брда посута борима, мрчом и ниском омориком. Али једнога дана импресарио изгуби двадести милијун франка у мало ура и театар се затвори. Лица несталоше, лађе се не повратише. И сада декорација чека нова лица, новог импресарија и нову публику. Нема никога, али готово никога. Пролазимо мимо порушенијех кућа гдје се, као паразит на поносном храсту, у запуштеном углу створила колиба и у њој двије женице, три гола дјетета, стари рибар нехајна и проживјела лица. Двије, три куће модерне, дјело Лопуђана, који не бјеху сретни као њихови земљаци Миха Працат и Вице Буне, а опет скупкаше на мору штогођ и саградише крај Працатове куће грађе тешке и незграпне. Куће слиједи дражестни полу-мјесец затона. Море долази готово до пута и љуби без престанка жал. Ето нас пред Працатовом кућом. Мало даље зидине капеле Св. Крста, коју подиже славни мрнар. Бјеше сва у мрамору, а у њој слике великијех мештара Италије. Црквица се распаде, а гласовиту неку „Госпу“ однијеше у Дубровник. Велики лопуђанин живи у ономе прочељу од бијелога мрамора и у порушеној обитељској црквици налик више на левантинску причу, него на реалност онећену у бронци у дубровачкоме кнежевском Двору. Да нам повијест није сачувала материјална зламања великога патриоте, да његова енергија, његово богатство, његова блага дјела не свједоче за њега, ми би поругљиво слушали ту причу, којој нема триста годишта; — такав заборав влада и таква смртна тишина! Гледам дуго мраморна врата. Рад бих био изазвати сјен јакога поморца и питат је како пошљедњи пјесник Дубровника питаше Дантову плочу у Равени:

... шта се нама слути?

Шта ће бити од нашег племена?

Али врата више не говоре, а сунце не грије него гуштерицу, која му сама вјерна остаде. Она наставља гимнастичка вјежбања и на пожућелу и распламћелу зиду заман тражи новог Працата... Још двије стотине корачаја и ето нас на крај пута. Враћамо се. Подне је. Пред нама је црква Св. Марије „di Spilica“ опасана високијем зидом, стражу стражу на сјеверо-западноме

рту Лопуда. Видјећемо је доцније. Међутим је мој домаћин нестрпљив; хоће да најприје видим цркву од Шуња и долину, којој црква надјену име. Пут, који нас с почетка води узбрдо, по запуштенијем скалинима, између међа и омирина, сред маслиника и винограда, раствара се мало по мало путнику у најдивнију понораму, што човјечеје око може уживати. Стигосмо на оно што Француз зове „corniche“. Стаза исечена у брду господује над великијем простором, који почимље под ногама величанственом шумом бора — *Pinus Alpensis* — стиснута у провалини, што гледа море и далеки Дубровник. Острво је ту пресечено у давно доба формације оне земље; с конала се то не види, па су чудо и права раскош око та два мора — на западу Млет и бескрајна пучина, на истоку Грушки затон и Срђ вјеран на својој стражарици. Мој ме домаћин путем забавља фантастичнијем причама о тој долини. Има неки човјек који видје у тој шуми страпнијех ствари. Чини се да још лебди Висконтијев дух, који даде ономе крају име. Не би нико на свијету распознао у ономе нашкоме облику ријеч „Biscione“, (Бишун, Шуњ,*) који разваљенијех жвала прождире дијете на миланском штиту! Тај је дакле човјек видно, цијепајући дрва, јудну наказу са двије главе и козјих нога; али је свети знак крста одалечи. И тако прича и фантазија устолочише се у тај рај, сред Јевропе, на театру некада пуну живота, вреве, добити, ентузијазма и радње! Ето нас до цркве. Сунце се примиче подневу. Ништа не смета ону свету тишину. Врућина је велика. Црква је у нареду, граде, поправљају, па, en passant, руше успомене вјекова. Жељезне решетке, некада позлаћене, олтара обитељи Висконти леже разбијене и савите. На свакоме шиљку тајанствени „шуњ“. Заман тражимо више стему уклесану, коју пријатељ М. видје назад годину дана. Ево Баптистерија од ргчкога бијелога мрамора, на виткоме ступу посуту цвијећем, лишћем и арабескима, дјело сјајне сврхе XVI вијека. Ето пред

* У Матици браговштине ове цркве углављене 14. Октобра 1416. зове се црква „Госпа од Аквијуна“. Тако читам, бацајући на артију ове успомене, у некоме староме рукопису, који прича о Лопуду, и донаде ми у руке добротом пријатеља малобраћанина О. Урбана Талјје.

нама „Свете Фамилије“ на олтару, гдје скеле јединога „мештра“ на острву надомјестише свијеће и сребрне поме, дјело фино, угледно, врућијех боја и пунијех профила, дјело класичко без сумње. Али на једном, обративши поглед на лијево, тако се зачудих, да се једва уздржах, да се не развучем. Ево што видјех: озбиљна лица, у плаштима зеленијем, црвенијем, златнијем, у дугијем брадама, златнијем мистичнијем вијенцем око главе, један до другог, у естатичкој пози, гледају неки лик вас у злату, који ће ево сада нестати с њиховијех очи.

Ако и није изванредно умјетничко дјело, опет човек гледа правијем чуђењем олтар краља Енрика VIII, онога цетога, коме папа Лав X. бјеше надјенуо име: „Defensor fidei“. Бијех одавна жељан видјети ту знамениту композицију. Стална традиција на Лопуду прича, да тај олтар бјеше у краљевској капели у Вестминстеру и да, кад Енрико обрну леђа папи и отвори несмотрено и од апсолутистичкога пркоса (као прави, правцати Тудор) рат проти Риму, основавши политичку Англиканску цркву, да у то доба раздалоше на све стране, ко гођ шћаше примити, олтаре, ликове и слике, које спомињаху на омажењу „рорегу“, па да између осталијех и тај олтар допаде, неки велџе Миха Праната, неки другога непозната лопудскога поморца, а овај, вративши се кући, поклонил цркви од Шуња ту оригиналну реликвију католичкога Вестминстера. Како гођ било, наћи у оној пустој и далекој цркви, заборављеној од хришћанства, олтар вас у дрву и злату, са дванаест апостола готово у наравној величини, са Госпом узнешеном у небо, а на дну платно, на коме је рука сликара приказала море и неки пол оландешки, пола италијански град, видјети сву ту групу живу и пуно неког отмијеног барокизма (нека ми се опрости анахронизам), па тај milieu, нарав раскошну у сиромаштву и подневни мир пун миомириса вруће шуме и далеког лахора маестрала, све је то тако необично, ново, пуно локалне шаре, да ми свладани мучимо и гледамо пуни немира празнину околу нас и тишину на острву. А да се није који чудан народ сакрио у те шуме, а да није Велики Пан овдје, оди ејени поморца погинулијех поморца Шпаније, Индије и Бразила и под

клицурама Алђира? Не, нико. Ми два јевропејца „fin de siècle“ сметамо сами тај сан. Нема Пана, нема живе душе. Домало ћемо видјети развалине града, који је сада стијешњен на морску обалу, а некада бјеше четврт острва, бисер на мајчиноме вијенцу. Враћамо се другијем путем. Зову га „међупећем“ и ријеч лијепо тумачи онај западни дијел острва, који се к мору спушта између подртина, полукућа, међа, ограда, разбијенијех ступова, остатака другог свијета, назад триста годишта сједиште богате губерније републике. Сива боја камена и оловно, сребрно зеленило маслина даје овоме крају тон дубоке меланколије. Пролазимо више од по уре кроз тај сјен града. Ту је смрт завладала по све демократеки — по своме обичају — Зидине се кметскијех кућа мијешају са зидинама кућа Пучића, Ђорђића и Геталдића. Ту бјеше негдје — на „Игалу“ или у улици, што зову „Пријевор“ — ко би сада знао казати гдје? — „Loggia“, што лопућани саградише трговцима из Дубровника, из Италије, из Леванта, и од које нема камена на камену. — Али у један се мах стаза завија и пропада и ево нас низ други ред скалина у „Златареву улицу“, код куће Т. Имена на Лопуду надомијештају реалност ствари и реконструкција мјеста налик је на реконструкцију града, на коме прође лава. Бапих око на елегантни италијански прозор, украден рет би „Sa d'ogni“ и сједох наком десет минута за укусену трпезу, љубан шумом маестрала и харан из свега срца миломе домаћину, што доведе кухача из Полаче Terpoletto на то изгубљено острво.

Иза обједа отпочинусмо, па када дан стаде нагивати, а поче се спуштати балсамични хлад дубровачкога јасенскога дана, кренусмо у посјет лопудскијем малобраћанима, бива манастиру, јер је одавна трава покрила њихове стопе и затрла им траг. Идемо покрај мора широком стазом, која води непримјетно на пространи plateau опасан јаким зидом на улазу у затон. Крај манастира је тврђава, коју подигоше против гусара и коју можда чуваху фратри. — Тако исто браћаху у Дубровнику фратри црни грацка врата на западу, фратри бијели грацка врата на истоку. — Видик је чаробан. Пред вама се до неодогледа стере мокра стаза и редају острва све онамо далеко гдје се црте високога

Мљета и Стоњскога приморја мијешају са златном и пурпурном копреном сумрака. Једна звијезда трепти на западу. Улазимо у цркву покардрману гробнијем плочама цвијета лопудскијех породица. У њој служи сваки дан парох мису лопудскоме пуку. Парох је дакако на острву све. Помаже, лијечи, тјеша. Ријеткијем, преријеткијем путницима (како, на прилику, мени) показује махраму златом извезену, коју даде Карло Пети Мику Працату, кад му овај предаде готову флоту на покољ у бесплодну Алђирску војну. Како ли је та Карлова слава заблијештила христијанство! Колико ли прождрије нада, богатства, величине, силнијех основа! Колико ли жртава требаше, а колико ли их сам Дубровник даде*) — а зашто? Да сјени нацијех отаца отпрате цара у лијес прије његове смрти и да од свијех милијуна не остане него глатна махрама у пароквоме дворцу на Лопуду! И ово би свршетак Шпање и Дубровника!

Блаустар није ни оригинал ни фантастичан као онај Малте Браће у Дубровнику, нити је у својој неправилности и неједнакоме уметничкоме надахнућу величанствен, као у Фратара Доминикана; али је чудан, врло чудан у својој простоти. Сводови почивају на краткијем, широкијем, осмероугластијем ступовима, тако да су пуно дужи од овијех, па онај велики размак лука и онај одсечени тип старога романскога ступа, давају томе мјесту огрнуту бадељима и високом травом нешто проста и величанствена, што напуња дух озбиљнијом и строжијом религијом, него ли сјајни примјери дубровачкијех манастира. Како је све пусто, како све прође у вјечност! Тумарамо амо тамо, одмарамо се на пиластрима овјенчанијем дивљим бршљаном, пролазимо кроз побијељене трјемове гдје нас гледају слике старога времена.

— Молио сам их и заклинао у граду, да ми их даду, рече ми друг, био би их дао поправити на моје трошкове и вратио манастиру, али све залуду, одвратише ми, да не требају рестаурације.

— Аугусте мој, одвратиш му подеси-

*) Сам Лопуд даде шпанолскијем владарима на покољ, а особито Карлу под Тунисом, двадесет и четири брода и осамнаест великијех галија — у педесет година! А острва са Приморјем педесет и осам бродова и педесет и пет великијех галија!

јехивајући се озбиљноме и уједно мало комичноме изразу презренога Мепената, прошлост неће никако да је пробудимо; радила је, мучила се за вјечност, сада спава и што му драго ми радили и сновали, нити ће се слике помладити, нити ће кољена устати.

— Непоправљиви филозофе, осветићу ти се вечерас и на развалинама прошлости присилићу те да слушаш... мој задњи Валцер „La vita elegante“. Посветих га грофици Панадополи — *c' est Pschutt!* — *Et tu le goûteras, mon cher Plutarque!* — И смијех се наш разлијегаше по пустијем салама и под шкринаше под нашијем стопама, а живот на пољу бјеше тако лијеп, тако млад и тако весео! Сјене се хватаху земље и мора. Жене сједяху на прагу кућнијех врата, а испод велике липе на „Лужи“ четири морнара продаваху ухваћену рибу. На хоризонту чисте црте присутијех острва тамнијаху на црљеноме дну гдје сунце бјеше одавна нестало. Море милије цјеливаше пржину, а онамо далеко узвијаху се докеси. Ноћ без мјесеца, посута звијездама

Али то вјечно мијењање на небу и на мору, те дивне слике Великога Мештра, те балеамично дрхтање ваздуха не бодраше ниједну велику основу, ниједну радњу, ниједно човјечје дјело и савијени борби не цјеваху никоме пјесму утјешитељницу на тужноме путу живота.

* * *

Сјутрадан сунце бјеше једнаком пратњом поздравило пучину, једнака ведрина, једнака раскошна топлина новембарскога дана. Кренуемо к јужно-западној обали нашега маłego царства, гдје се оштри рт повише мора обукао у јаче зеленило, па чини чудни контраст са високијем бастижонима фрањевачке цркве. Зову га „Бенешин рат“. Зашто и како не знам. У Дубровнику бјеше знаменита властееоска породица Бенеса. Подиже ли ту у давна времена двореве? Разбили се ту њихова лађа? Утону ли им срећа и богатство о тој хриди? Ко би мога на то да одговори! Смрјеке и дивље ловорике муче, па ако оне хриди сакривају грађу тог јаког кољена, оли какву поморску тајну, вјерне су, сакривају је добро.

Све једнака тишина на острву. Лијепа нас дјевојчица гледа полу срамежљиво,

полу љубопитно е прозора сусједна Пра-
цатовоме двору и рег' би подијева каран-
фиљ! Мој је пријатељ познаје и поздравља,
али се она отме поздраву и мало мањкаше
да нам у забуну није бацила грасту на
главу. Попостасмо. Стадосмо бацати плитке
жале по површини морекој и читати ентма-
тичне црте које рише море на пијеску.
Што нише море? Љуби тихо, тихо, свако
повраћање билежи на особити начин. Пи-
јесак све прима и вјерно чува. Ми гледамо
зачарани те црте. Дјечица се купе и гле-
дају нас сумњивим и пресењеним оком.
Црта иде у направац, бијела као снјег,
на жућкастоме ћилиму, сусрета се са дру-
гом, коју вал ту скоро остави, на путују
заједно, да их ниједан умјетник не би о-
нако учинио, пак долазе велики уздаси,
фантастични углови, дрктање грознице и
сваки вал има онако своју ријеч и своју
мисао. А око би рекло да је пучина мртва,
оли да спава! Ма што може писати и о
чему ли се разговарати? — Отресосмо се
источне контемплације и повратисмо кући,
али за мало. Оно јутро бјеше посвећено
двору Лопудекога кнеза, бива губернатора
републике — Comes Insulae Mediae, како
га зове узвишени Сенат. Ко дође с мора,
упада му одмах у очи велика разваљена
зграда са три зида и са готскијем прозо-
рима, како сједи поносно и снуједно по-
више Лопуда — какав је сад. Сад је нај-
краћи пут кроз врт Ђорђићеве куће, који
се пење и долази до зидина двора у мору
слаткијех наранача, газија, лимунова у
цвијету и ловорике. Али у старо доба, прије
него ли Лопуд изгуби у потресу и живот
и богатство и лађе и саму „raison d' être“,
кнежевски двор бјеше на оној главници
опкољен зградама са свију страна. Символ
стабине! Кокош бјеше скупила гнијездо
своје под крила, државна власт у његови-
јем рукама бјеше одјек централне власти и
заштита и утјеха на ономе невјерноме мору,
гдје Млени хајдуковаху државнијем гали-
јама у име вјенчања с Адријом. „Desponso
te, mare,“ говораше Дужд с Бучиндора „in
signum verae et perpetuae potestatis!“ И
можете вјеровати, да се муж служаше
својим правом! — Ми ступамо и беремо уз
пут цвијеће од наранче, невјестино цвијеће.
Прати нас син некаква поморца, коме при-
пада двор, јер се овај сад налази у њего-
вој баштини. Како је све остављено, опу-

стошено, разваљено! Не идемо, него пре-
скакивамо, спотицајући се о скривенијем
стијенама и о драчавоме шикарју. Ето
пространог двора са богатијем, традицио-
налнијем пилом од корчуланскога камена,
што толико наличи мрамору. Ето солара с
виткијем ступовима и тараца, на које се
пењемо дрктавијем, дрвенијем љествама. И
свуда онај сиви камен, чија монотија дава
особити cachet дубровачкијем споменицима.
С једне тараце на другу, скачемо кроз
простране дворане означене на пола разва-
љенијем зидовима, слазимо у други двор,
гдје је нарав покрила триумфално све, и
задњи траг човјечјега живота, и ето нас у
државнијем тамницама. Савијамо главу под
онијем влажнијем сводовима и проходимо
од једне собице у другу, цуне воде, гњи-
лежи, разваљенијех опека, траве и гуште-
рица. Погледасмо све трком, али тражи-
мо заман реконструкцију подлаче, чија се иста
основа изгубила. За чудо, онака зграда
имаше мала и уска врата! Лијеп је готички
лук, има нешто армоничкога и оштрога у
себи, али рекао би, да се страши, да га ко
не спази. Налик и у томе на врата прије-
столице, која најрадије не би ни била
отворила врата, да је могла живјети дру-
гачије. Када изађосмо и поздрависмо ра-
досно мирис газија и погледасмо хоризонт,
како се починаше будит лагано под пољупцем
сунца и сина му иаестрала, цуче ми на по-
глед толиког живота и те биједне смрти
утвара прошлости и у здракама сунца ви-
дјех господу по тараци и намјесника у
великој дворани и многобројну свјетину
сваке врете по трјемовима и буку живота.
И док се пријатељ Аугусто разговараше о
купљењу маслина са сусједовим сином, ја
стадох размишљати, тарући инетиктивно
лишће наранче, нијући онај благи, оријен-
тални мирис.

Онај, који се може бит још није ро-
дно, а коме ће Бог дати, да испрча сво-
јој браћи повијест Дубровника, има ће
донета богодану задаћу. Али и тешку.
Треба ће да тај човјек углави нека фило-
зофска начела, која не ће моћи имати него
смионом дивинацијом и дугом фамиљарно-
сти са сваком хриди, са свакијем мјестом на
тој републиканској земљи. Јер (а ми се ни
мало не страшимо преисуда и анатема књи-
жевнијех котерија) Дубровник имаше до
сада несретну судбину у народу. Више

похлепни за нејасним идеалима, него ли за мудрим грађењем друштва, нађоше неки, назад по вијека, да два, три дубровачка властелина написаше неколико стотина тисућа стихова сваке врсте, свакога укуса, свакога начина — осим генијалнога. Повијест Дубровника бјеше тада, како и сада, мање позната изображеноме човјеку него ли је повијест Канаде, или републике Екватора. Хрпа људи одушевљенијех за анатомију језика — на пошљетку *праваца ума* као и какав други — хрпа племенитијех ентузиаста без опредјељене цијељи, људи који нити видјеше Дубровник, нити живјеше његовим животом, нити му познаваху чељад, ни нарав, а једва једвице географски положај, протумачише, испоредише, испиједише пјесму доколице, па мирни и блажени да су разумјели Дубровник и да им велики град даде што имаше, саградеше теорије, које не имаду него једну једину ману, бива да не опстоје на ниједној страници дубровачке повијести. На тај се начин створи нека атмосфера и неки криви Дубровник у тој атмосфери; па сумњамо, да је тај Дубровник у томе ваздуху не мало штете нанио правцу нашега духа и схватању политичкога препорођења српскога и хрватскога племена.

Ови људи не видјеше ни у бљеску муње на лицу дубровачкијех отаца цртање мисли о великоме, страшноме питању: *живјети слободни у боју с дивовима*. Јер не ће нико занијекати, да су Млени, угареки краљ и османлијски цар супрот дубровчанима оно исто што су оријашки становници *Бробдињака* и *Лорбрилгаруда* супрот часноме доктору *Лемусу Гуливеру*. Да је овај надодао својјем згодама (које су и онако доста чудновате и фантастичне) основање колоније малијех Гуливера, опкољене са свијех страна царством оријаша, и да је та колонија дан за даном отимала побједу живота против тиранскијех хира онијех наказа, што би био рекао наображени дио рода људскога? Не би ли велечасни Свифт био родно најдивнију синтезу психологије и повијести човјечанства, а не би ли ми жалили једну једину ствар: — да плодови таке силне фантазије, да толика мудрост, сатира, здрав разум, финоћа опажања и избор средстава не припадају царству реалнога живота, ни сад, ни никада? А опет све је то истина. Све се то догодило баш

онако, како би Свифт био приповијео скептичкој Енглеској XVIII. вијека. То се догодило не на Англијској земљи, него у Дубровнику, на територију, на коме становаху и једнако станују људи, живи и прави људи, српске крви, па ту чињеницу, којој нема друге једнаке у повијести свијета, употребише и протумачише лакоумном и грешном афектацијом тобожњег знања, која је врло налик на несвијесно издајство драгоцене оставе, предате љубави цијелога једнога народа. Овако и на тај начин не поступаше доиста стари Дубровник с оставинама у злату и сребру, што су предавали кроз вјекове српски кнезови његовине поштењу. Нијесу ли игда ти патриоти промислили, колико ли је великијех ствари висјело о ономе питању? Тај мегдан мисли против силе, бјеше мегдан југословенскога свијета против најјаче коалиције коју роди свијет. Све што бјеше остало жива у оној дугој еклипси југословенскога духа, бој бијаше у ономе граду под другим именом. — Право се име у средовјечним мегданима не спомиње. — Бјеше нам дакле дужност учити познавање људи у тих гласовитих мештара, у тијех Гуливера (ми становници модернога *Бробдињака*) бјеше нам научити једину ствар вриједну науке — *обраћање државне и географске науке у теорију слободe, на основи мудрости и умјерености и жељама и основама*. Али не. Ми, који у дан данашњи скупо купујемо робовање, ми не бијасмо кадри разумјети зашто и како они људи куповаху онако скупо — слободу! Непмирни и незадовољни, сумњајући да је ту екривен пораз нашијех идеала (јер се право сиромаштво духа често замата у тежње на идеале) бацисмо им у образ наше инстинкте робовања, ради зауларити успомену некога, који за живота не познаваше наше моралне слабости. И ево зашто примисмо све оно што бијаше нејасно, сервилно (неће опет нико занијекати, да добра половина дубровачке лијепе књиге није него *сервилна* имитација *лоше* стране италијанске књиге) и доколично, уопће све оно што бјеше скројено за наше нејасне, доколичне идеале и забацисмо што је најпретежније — живот, радњу, побједу против слијепе материје и против оне друге умујуће материје, која је персонификована у тиранима дубровачке слободe. Та је местификација толика и то-

лико силна, да није ни свијесна саме себе, и да ми у њој живимо као у свагдањему божијему ваздуху.

Нови ће тај човјек имати забацили ту оветшану хаљину. Даће мјесто и категорију дубровачкој књижевности, пак ће је оставити и зваће на поновљен живот неку другу пјесму, којој не фале него стихови, али је јача, силнија, богоданија, знаменитија, а особито оригиналнија од оне друге у стиховима. Тада ће он проходити од чуђења до чуђења. И прије свега погледаће мало на живи Дубровник, те ће с мора Грчкога и Арбанашкога доћи да схвати карактер те велике опћине и спољашан њезин облик, у коме ће наћи (како нађе велики неки туђин*) тумачење многих ствари, о којима се још и не сумња. Видјеће колико је плодносна она фина опаска човјека научена на танке анализе историјских организама, да је контраст оригиналне и особите нарави и племенитијех црта зидова и кула са монотонијом и рег' би плахом, страшљивом једнакости кућа, пркава, државнијех зграда, између којих нема једне оштре карактеристичне, индивидуалне црте на хоризонту, да је тај контраст црво тумачење повијести борбе Дубровника за самосвојност и силне његове побједе. Ено га ондје како га учинише географске и повијестне околности, ни мање ни више, велика и енигматична у своме усудноме пјасу. На длану руке носи цијелу једну цивилизацију. Савивши гнијездо на изгубљеноме гребену Јадранскога мора, прође доба гестације, најтамнија годишта средњег вијека, не изгубивши никада сасвијем знамења своје оштре индивидуалности. То је пуно. Као за почетак доста је — па за какав почетак! Млечи у њиховој највишој моћи не означиле него за један час у повијести лављим панџама дворове бијене опћине. И она прође. Дођоше друга времена и Дубровник створи себи мјесто у политичкоме систему Јевропе. Видите ли ви мјесто доктора Гуливера у политичкоме систему Бробдињака? Заигра погубељне и тешке игре и доби их вазда. На осветку новоме времену, видимо га као испуњен сан утописте. Ми не вјерујемо нашијем скептицијем очима. А опет заклања под своје

крило све што још опетоји здрава разума у нашем племену. У свему куша своје снаге. Развија све гране људске радње. Шаље флоте, опрема посланике, ствара своју трговину, свој народ, своју заставу, своју дипломатију, свој устав, влада суверено знаностима, позитивнијем спекулацијама најгенијалније врете, рађа књижевност (каква је да је), подиже дјела христијанске љубави, болнице, школе, заклоништа находима, блага дјела, откупљује робове, развија у аристократској држави — увјет њезиноме самосвојноме животу — сву радњу слободнијех опћина средњег вијека, оснива силне и јаке корпорације, за којима ми даде заман трчимо, узгаја народ, улијева складност и вјеру, реализујући на тај начин прави друштвени напредак у духу христијанства, а све то одољевљујући стотини душмана, душмана сваке врете и сваке ћуди, окрутнијем, варварскијем, лицемјернијем, издајницима, клеветницима, кукавицама — њекоји хотећи је уништити бруталитетом, њекоји фарисејством — не жртвујући никада основну мисао свога живота опортунизму, обравивши својим међународним, одређеним, стањем слободу Италије и једну чест слободе христијанства и посивавши сјеме плодно и чудотворно, које имаше испуњити својим падом у нашем кољену ову велику ријеч: „Ако зрно пшенично пагнувши на земљу не умре, онда једно остане; ако ли умре много рода роди (Јев. по Јов. XII. 24)“.... И то није све. Од оне слободе, која је за три дијела дана мораше како да је откупи, она створи школу одрицања, вјештине, жртвовања, понизности, мјере, мирнога и мудрога примања неодољивијех повијеснијех закона. Јединству акције и образложенијем интересима свога свагдањег живота жртвова увијек и смјеле потхвате и напаствовања таштине и реализацију апсурднијех снова. Али треба читати и умјети читати. И не само оно мноштво тијештенијех исправа и оно друго силно мноштво нетијештенијех исправа, него треба читати између редака, између ријечи и дебелијем стаклом учити ову нарав толико различиту и толико богату у својој спољашњој монотонији. Тај генијални зрвнићак — интелектуална Црна Гора нашега народа — није, како би се некијем хтјело и како би хтјели да ми вјерујемо, поље палеографских и дипломатских копирурина

*) Нази веле штовани званак и пријатељ нашега народа г. Едвард Фриман (Edward Freeman) највећи данашњи енглески историк.

нити је мјесто апстрактнијех вјежбања и умнијех дисекација, него је — налик и у томе на живе и праве мравињаке — поље учена обичаја, начина мишљења, душевнијех тежња и сукоба, бојева и различности карактера у имперсоналној владавини, једном ријечи све оно што чини живи организам милним човјечанству, јер у њему налази особите и нове облике своје вјечне еволуције и своје тежње на напредак и на истину.

Дакле што мога, учини. Даде мјеру добру, набијену, стресену. Између страха од смрти и весеља да живи, створи на бијеној хриди неко особито лице, гдје се брижна бдијења измјенице играју са плахим посмјехом живота, створи неку цијељ, неки свијет, неку особиту „raison d'être“. Може довикнути свијету што Бог кроз свемир рече Јобу: — „Ко ми даде прије што, да му вратим!“ Куга, глад, три, четири, пет силника околу себе, огањ, потрес, ни жетве, а једва, једнице вина, сѐ — прави њезин симбол — далеко, хајдуци близу ето вам града измучена на стражи гдје свакијем даном види испуњену ријеч Псалмисте: „Ако неће Господ чувати града, узалуд не спава стражар!“ *) На кад се повјек на такав начин приближи томе проблему, кад обазна да „пастири срамежљиви“ обнављаху на оној силној вучини дан за даном живот на прагу смрти; да између сједница у сенату и ноћне страже на Ловријенцу јахашу мимогредде у Цариград, да одврате, ако је могуће, молбу мујезина с бедема поносне опћине; да од једне паланке гдје хараше куга, до друге гдје хараху хајдуци, превађаху једну или другу имитацију италијанскога чинквечентисте — не слутећи дошта да ће оријашка пјесма о свагдашњој борби љуцке мудрости за слободу, поблиједити пред звијездама друге величине на аркадскоме небу старога Дубровника; — кад почме бити вјешт дубровачкоме карактеру, који је хладан, разборит, математичан, који не познаје идеале него оне могуће, одмјерене, заокружене у хексаметрима, коме море не даваше, како нама сад, сањарију и моралну немоћ, него мисао неумољивога закона одрицања и радње, и кад на пошљетку открије у комбинацијама онијех дипломата и у патриотизму

онијех државника цијену жртве и праву величину повијести, тада нека рашири орizonат и нека се пропета од Лопуда до Стона, да узможе боље разумјети велику Републику. Јер ако је Дубровник *опћина*, велика и знаменита опћина, али је и држава са добро предидељенијем територијом, са заједницом интереса, цијељи, обичаја, са чудотворним јединством државне мисли. По удима разумијемо тијело. И ваља да дух државнога дубровачкога организма бјеше дошта нешто особита, кад могаше пркосити безочности јачега самог супремацијом ума, без икакве реалне силе Ено, на прилику, онога нашега малог Локрума, који лежи испред града, као вјеран пас о ланцу, који је на дохиту материјалне власти дубровачке госноде, а опет је на почетку XVII. вијека предмет интересантној и нечувеној епизоди.

Вриједно је споменити ту чудну причу. Ово је право мјесто. Тамно зеленило паранача мијеша се са модрином благословеног љета на мору. Осјећамо да смо дошта у нашој кући. Наш је у истини овај сјетни и слатки мир, а прича о обрани наше земље налази у свему што нас осваја и граи своје оправдање наравно и највеличанственији мотив.

Млечићи дакле грађаху географичне карте „ad insulam Delphini“ и, као прави опци и учитељи модернијех узурпатора, почимаху и освећиваху реалну узурпацију узурпацијом у теорији. Локрум се дакле зваше на њиховијем картама Scoglio S. Marco. Дубровчани га кадшто зваху Scoglio S. Maria, а поморци га не познаваху него под овијем именом. Како видите, ствар од ничеса: Марко и Марија, мала разлика у словима, али огромна у практичнијем пошљедицама, јер се једног лијепог дана Млечићима додије суеријетат с галијама на *млешачкоме* мору хрид, која није њихова, и поручише републици Св. Влаха, да је Св. Марко јачи од Св. Марије, ако и није виши у достојанству, па да је за то Локрум њихов. Сенат шаље у Млетке Јунија Сорга (Соркочевића). Ах, да нам га бјеше видјети! Il rovero Raguseo — биједни Дубровчанин — како се сви они зваху смјесом лукавства и финога, ироничнога патоса, — једва се ухитио Млетака, прибија се, сред оријашке пријестонице, на врата дуждеве полаче.

*) Псалм 126.

Предава креденцијале и од то доба јадни дужд Франческо Ерицо нема више покоја. Видио би и у сну дубровачкога посланика. На сијелу, у двору, у сенату, на пољу, на ручку, тај мали човјек долажаше свуд, опетујући једнаким гласом жеље и жалбе Господе и питајући не један дио, не половицу, не девет десетина, него све оли ништа. Ни тридесетогодишњи рат, ни убијство Валдетајна, ни источни послани не зададоше толико бриге онај мјесец републици Св. Марка. И толико учини, моли, говори, да му Сињорија за његово „безобразно исказање“ — да се послужим енергичном ричеји Јеванђеља — признаде не само властину Локрума, него и првом попусти, умањенем порезе у млетачкијем лукама, нешто од свете традиције мужевљевог права над јадранским морем, који се зато и зваше *golfo di Venezia*. Пикантни детаљ: На растанку, тај неустрашиви посланик, пошто је све добио, једнако не даје мира дужду и сенату. „Зашто у писму Ваше Прејасности на моју Господу“ (а у томе писму Прејасна Република даваше блага божијега Преузвишеној Републици и одрицаше се свачеса и кајаше се за свашта) — зашто заговете Дубровник: *Commune*, а не како говоре сви кнезови христијанства: *Repubblica*? Зашто? Ако не поправите ову задњу грешку, не примам ништа. Волим се вратити кући неоправљена посла него да не искажете мојој држави све, потпуно, неограничено штовање...“ „Не, јер...“ „Да, јер...“ враћају дукално писмо са класичним *quod scripsi, scripsi*, а дубровчанин, који не познаје Пилата него у вјеревању (оли у својем послу, за своју корист) враћа опет Сенату пергамену, стрепи, виче, моли. Сенат сједи, дужд јадикује, кад али се фини Млечићи у један мах домислише пресретноме софизму: Та, Госпару мој, зар се у свијем јавнијем исправама не говори и не чита *Commune*, дапаче, *Civitas Venetiarum*? Ето ту, и наш је град опћина, а и ваш опћина... и посланик новим дипломатским триумфом враћа се дома, а несретни Франческо Ерицо спава првом безбрижно на *Canal Grande*. Вјерујте ми, да ова мала пјесма вриједи за три Гундулићеве драме и за двије комедије Марина Држића!

А кад овако дрктаху за Локрум на кутњему прагу, и кад безобразлук млетачки долажаше до тога савршенства, да је

Узвишени Господин Провидитур Прејасне Републике вјешао на јарбуо државне галије невину чељад у водама града Дубровника, на поглед Сената и пука, промислите у којему страху бијаху душе далеко од јаке обране Ловријенца и Св. Ивана! Страх убија сваку клицу живота. Али овај пут у повјести рода љуцкога *вјера сама* надвлада страх. — Јер ми у пркосе Благој Вијести, видимо једнако вјеру ослоњену на материјалну силу! — Лопуд, Шипан, Слано, Стоп, купе се око вијерне мајке процијеђеле од бдијења и под заштитом *душевне* власти на невјерноме мору граде златне куле, развијају сву мудру и опрезну акцију друштва онога времена и живе њезинијем животом. — Ето вам Лопуда! Има у доба врхунца славе и моћи републике осамнаест тисућа душа. Мноштво корабља и галија, смјелијех помораца и силнијех богаташа на све стране свијета. У граду све врви, купује, продава, гради, сваки дан носи ново поринуће, нову побједу љуцке радње. Кућа до куће, да баш не разумијете како живљаху толике душе око кнежевскога двора. Исти је феномен у пријестоници, гдје питамо зачуђени, како могаху живјети тридесет тисућа житеља, када их сада нема него шест тисућа! Али је зато море њихово, ту су им пространи дворови, ту слободан ваздух. Па море носи народе са свијех крајева земље: Жудије, Сермене, Грке, Арбанасе, Турке, пошљедица сваке трговине. Жудије имаху „Ghetto“ и видјех „Ghettinu ulicu“ крај жупникове куће; најљепша се улицица зове „златарева“ а крај ње је стара боница, а недалеко црква Св. Николе, некада православна. — Република клањаше се с поља мудроме опортунизму и даваше свакоме своје тријезно и умјерено. — Зидине се великога Арсенала једнако виде на сјеверној страни Лопуда близу црквице Св. Михајла. А по баштинама и међама набројите зидине од каквијех двадесет и осам црква и капела. Тако вам је Лопуд Дубровник у минијатури, Стоп исто. Сви елементи мајке отаџбине обнављају и преуђезину веселу радњу, њезин тврдоглави над.

Од првога почетка, кад се камичак по камичак српске земље подадоше Дубровнику, јер они владари на суху немаху ни воље, ни темперамента, ни главе за живот на мору, од онога тамнога XI. вијека бјеше Лопуд (који, сва је прилика, дугује име

грчкоме „Далафоди“ ако је то грчки) глава и матица својих другова на дубровачкоме мору. Статут садржаје заклетву „Comitum insularum Jurpanae, Delafodi et Calamotae“ — кнеза острва Шипана, Лопуда и Колочепана — а тај губернатор сједаше на Лопуду. Али када дубровачки гениј поче господовати на мору у ономе златноме XIV. и XV. вијеку, кад не бјеше села на Балканима, нити острва на мору, који не би слушао дубровачку ријеч, Лопуд се одијели од браће и бјеше губернија сама и богата. И од то доба свакијех шест мјесеца сенат бјеше сазван да изабере лопудскога кнеза, териториј републике би раздијељен у шест губернија (comitati) и у три капетаније. На Лопуду (са Колочепом), Шипану, Мљету, Ластову, Стону и у Конавлима столоваху намјесници републике, званичнијем именом comites, властела изабрана тајнијем гласањем у Сенату. Велика им власт бјеше дата. Бијаху на неки начин грађански и војнички главари*), врховни судии ограничени у власти самијем свемогућијем Сенатом, који бјеше у држави све. Раскошно господство Лопуда на мору даваше републици Адмирала**) флоте. На дан Св. Влаха, обучен у сирлетној плашту од дамаска, развијаше барјак свеца и приказе на четири вјетра посвећену формулу радости у онијем ријеткијем часовима весеља и нехотијности мучене државе: „Живот и победа, мир и богатство овој нашој пресвијетој и преузвишеној дубровачкој Републици, да је Бог чува и уздржи на пуно година на мору и на суху!“ А пук одговараше: „Живио Св. Влахо на мору и на суху!“

Сва та љепота доспје у тренућу ока. Није знан исторички закон, него слијепи катаклизам прождро у један мах цио један свијет. И велики мук настаде на тој земљи. Од Сријезде Велике Године Спаса ти сућу шест стотина шездесет и седме Република поче сумњати о својој праву на опстанак и на напредак. Сва је прилика да је страховити потрес имао свој „point

*) Задњи дубровачки губернатор на Лопуду бјеше (ако ме памет не изадаје) Карло Наталић, отац мога старог пријатеља господара Мата Наталића (најстаријег данашњег дубровачкога властелина), који се за очева намјесништва на Лопуду и родио.

**) То је у почетку онај „Pitantiarius“, о коме говори Статут у другој књизи.

sismique“ на Лопуду, јер је ту расап потпун. Острво се враћа легенди и пустоши духа и људи, како у почетку свијета кад настаде сред ведре пучине. Шест годишта наком те страшне катастрофе лопудски жупник поднаша извјештај сенату и ми видјемо и прочитамо и тај страшни извјештај, кућу до куће, душу до душе — сто четрдесет и једна кућа и пети стотина седмдесет и двије душе. Чини ми се, да их сад нема него четири стотине и педесет. Стијенама лопудскијех зидина зградише опет куће у Дубровнику, на Пилама и на Плочама — — У првијем зраковима оне крваве зоре, лопућани могаху са гомиле повише Св. Михајла видјети лађу, која пошаше у Стон Николицу Бону оца Дубровника и мученика на Дунаву за отаџбину. И опет прође неколико дана и пошљедњи историјски час Лопуда забиљежише они лопућани, који у ноћи од петнаестог на шеснаести априла код разваљенога града, у Ревелину гдје се бјеше закљонио дух Републике, стражише са Николицом Бопом и Николом Басељи ноћну стражу на државој земљи — — И од то доба вријеме више не броји! — —

— Mon cher réveur, ти данас нећеш обједовати . . . глас ће мога домаћина, који, загрљивши двије стакленице лопудскога „печенога“ вина, шеширом на херо и цигаром у устима обатали у један мах све скеде моје повијести и преузвишене републике. До четврти уре сједосмо код emelette à la St Marc — која би била умекшала и озбиљнога посланика Јунија Соркочевиха — и гледасмо мајстро, не, лажем, јер ме глад бјеше свладала и не гледасмо ништа, нити размишљасмо о ничему.

* * *

Посље обједана „jeu des boules“ у парку. Допотезасмо се трома до друге обале, гдје мој пријатељ учини право чудо. До двије, три године његов ће парак бити достојан кога му драго ђеновешкога парка. Нарав га преко сваке мјере помаже и милује. Алеје леандара, црљенијех, бијелијех, жутијех, на месо, туја (tuja), пруге цвијећа, флокса, љубидрага, расцвјетанијех озалеја, царевиха, ђеранија сваке врсте и сваке масти, престрашенијех под групама измученијех и савијенијех маслина, шуме праве

шуме наранаца, лик старе разваљене градине са фантастичнијем гробовима и умјетнијем готичкијем прозорима, све се диже на великоме пољу, црта путева губи се у сјенасте и тајанствене закутке, на нискијем скалинима слази к' мору. И док ја срамно измицах, на смарагдовом тапету младе ливаде, пред вјештом игром мога друга, сунце се примицаше починку. Нека нас прољетна забуна обузе и дах неке вјечне пјесме и окамени нас призор рајскога сунта. На два алеје младих туја подижу се к' небу два оријашка бора, каквијех нигда не створи машта источна пјесника. Триумфално стоје, ниједан цар не имаше такав славолук. У силној се висини шире гранатијем сјајнијем зеленилом, у милијуне дрхтавијех иглица, као небо царице од Сабе, и прате сунце на путу у далеке крајеве. Слатки лахор Ђарлија у грананама и скоруши пучину, која се не разликује од неба, него што се ово лагано поруменило од пошљедњег страственог сунчаног загрљаја. На далекоме оризенту сјелуца Корчуле разбија тај чаробни сумрак. Небо пламти, далеко острво величанствено оријашки тамни и наличи фантастичној живини првијех дана стварања. Све је полило крваво руменило. Умире ли сунце у боју против невидљиви дунмана? Приморска брада цртају на небу љубичасте црте. Шушањ и поздрављање бора и пјевање птица, тамо доље, у шумици оморике, славе повраћање хеленскога прамалећа на ту помлађену земљу

— Јест, мој госпару, рече ми на вечер стари капетан В. Т. код стола у Мајнери-Ђорђићиној кући. Вјеше га позвао пријатељ, да ми укаже лопудскога грађанина (који ће, као Птеродактили и Мамути, нестати до мало са лица земаљскога) и да ми прича као најстарији човјек на острву, што жељах обазнати о тој чудној прошлости. И сједосмо к' столу и са: Молим Вас, Госпару — фала Вам, Госпару — Госпару драги — поче говорити о јадноме стању свог родног мјеста и како га замијену за Индију и Тапон и како се наком двадести годишта врати и нађе гдје спава и снијева једнако у ведрини свога неба. И срамежљиво извуче некакав рукопис и: Ово Вам ја кадгод скуцинем по који „верас“, па како се ражалих над нашим, пустим Ло-

пудом, зацјевах: „Сузе од Лопуда“. Нека читаоци суде дјело лопудскога пјесника по овоме приступу:

Да оживе ол' ускрсне ко од старијех Лопуђана
И да види сад несрећне але приврате овијех дана,
Вас протрнут у срцу свом тешко би се заболио
И рек'о би себ' истому: вајмен, што сам доживио!

Попратисмо аплаузом читање Лопудскога Вордсворда и рекох у себи: ако је Таљерани (нека ми опрости, дођу ли икада до његове забити ове јадне странице, што му откривам часно породично име; неколико његовијех пређа бише посланици у Турекој) ако је, како ми он сам рече, обитељ кнеза Таљерана грана његове, није доста племенити старац напљедно од Antunskoga бискупа ријеч: „да је говор створен pour de'guiser ses pensées!“ И капетан, ганут, стаде причати о давнијем стварима што легенда и повијест предадоше брацком љубави остарјелијем кољенима на утјеху. А ми слушамо помњиво, у љубани морем испод тараце, што једнаким ритмом пратиле кантилену старега поморца. И чусмо приповијест о „челеброме“ Вици Буни, Вовеус, који освану у новоме свијету под краљ Мевсика, који живљаше у злату и у драгоме камењу и врати се на Лопуд, да умре у отаџбини саградивши капелу и гроб на улаз у малу луку. И пук сада говори, да је то гробница „првога краља мора“. Пак опет умукну повијест, опет прође један глумац на театру рода љуцкога: миланешки војвода Висконти путује с галијом из свете земље у Италију. Отац и син бјеху у лађи. И настаде силна олуја, заплени се море и отац мољаше се Богородици, да му спаси сина, а нека он заглави, ако је таква Божија воља. Госпа се опомену, да јој Божанско дијете владаше за живота морем и вјетровима и биједни хаџије, пуни вјере, освануше у мирноме затону овјенчану шумом прастаријех борона. Висконти подиже цркву Блаженој Госпи „од Шуња“ али кад хтједе, да сагради звоник и да на врх звоника стави зламање прејасне куће Висконти — прождрљиву змију — не дадоше му лопуђани, јер то бјеше знак сина тмине — — — Прича се тако мијеша са златом неба и другује с пјесмом мора. И што је она заборавила,

ваља да море пише на пијеску и опет оно од ње прима одјек изумрлијех синова човјечијех. И ово ће пошљедње кољено, остарјело на мору, проћи, на онда? —

* * *

У зору загрлих мога љубезљивога домаћина и ступих на лађу да ме добаци у Слано другоме пријатељу доктору А. П. и његовој госпођи, мојој духовитој сапутници. И док ми пред очима измичаше лопудска лука и бастијони Мале Браће и кнежевски двор, сви поливени немирном свјетлости новога дана, на погледу те силне тишине завлада ми духом чудна сумња: ко нам рече, да су историјски закони свуда једнаки, па да је освајање човјечје руке вјечно — ма и оном, дакако, човјечјом вјечности? Да дјеловање рада љуцкога има надвладати све и да се разанети шатори цивилизације не савијају и не пролазе као шатори путника на пустари? Вријеме иде. Људи заклоне уморну главу на обале, гдје нарав цареваше до тада сама у вилинскијем дворовима. За мало. Потрес, бомбардаменат, брутална смрт уништи у два дана дјело вјекова — и каквијех! А прогнана Нарав, сакупивши своју божанску пратњу (доиста божанску, јер зидане су „ни Софоломун у свој слави својој не обуче“ као један од мајмањијех њезинијех дворјанина) враћа се, те опет осваја своју земљу. — И то нам чини сумњати, да има избранијех мјеста, гдје је Она рада разговарат се о сутоњу сама са Вјечном Мудрости, без досадна човјечјега гласа.

Луј Војновић Ужички.

Владимир и Косара.

Романса.

I.

У охридској чвретој кули,
У тамници, у синцири
Пишти витез Владимире,
По царству му с' Бугар шири.

Пишти витез, срце пара,
Мисли: Прошли дани ће су,
Зашт' у гори Косорогу
Отровале змије м' н'јесу?

Зашт' у боју као витез
Борећи се нисам пао,
Но-к'о срамна пропалица
У ово се роштво дао?

Тако витез у свом јаду
Себе ружки, срећу куне;
А ти ваји сажаљењем
Младе Косе срце пуне.

У поноћном тихом миру,
Кад стражаре санак савлада,
Кад патнику бол додија
Пак у очајање пада;

Крајева се ћерка спушта
Под тамничне мрачне своде,
Двор отвара е је жеља
Владимиру младом воде.

„Владимире, жељо моја,
Од крајевске старе крви,
Не наричи, ти ћеш опет
У твој роду бити први.“

„На земљу ћу нице пасти,
„Цјеливаћу ноге бабе,
„Да те пусти. Одбит неће
„Молбу своје ћерке слабе.“

„Не свати ли сузе моје,
„Молбе моје ако врати...
„Моја љубав, страсна ватра,
„Избавити теб' ће знати!“

„Кад за мене така звјезда
„У сред ове таме сије,
„Кад за мене мученика
„Тако свето срце бије,

„Буд' ми тужна кућа ова
„Станак мио до вијека,
„Ја не тражим друго ништа,
„Поред дивна тог лијека!“

И за тили часак она
Негве одби, гвожђе скиде,
У наручје, к'о манити
Једно другом бурно иде.

На једном се иза облака
Кроз оканце мјесец виђе;
Св'јетли зрачак благосовит
Први љубац доље сиђе.

II.

У столноме од Бугарске граду,
Ђе Самуил моћну држи владу,
Дворови се ено царски сију,
Бубњи туна и тамбуре бију,
Вино с' точи, а пјесме се поје,
Дјеве младе и момци се роје.
Вије с' коло, бурно занос влада,
А Косара поноси се млада.
Најеретнија она је међ' свима
Владимпра јер код себе има.
А радосан Самуил их гледи,
Милу дјену погледом слиједи...
Кд на пиру!... а по пиру томе
Свак се дому разилази своје,
И младенци срећни дома крећу,
Ко б' цеказо њину вељу срећу!
Самуил је Владимиру дао
Краљевину, коју је имао.
Осим тога још дарова има,
Што је отац приредио њима,
Уз то пратњу господскога соја
Коју к' браћа предводити двоја,
И још много... — Ал аох, нек свуде
Благои Бог им у помоћи буде! —

III.

„Радомира још ме сјенка
„Сваке ноћи в'јерно прати,
„Владислава кад се сјетим
„Срце мени тешко пати.

„Из очи му злоба вири,
„О убојству само снови,
„С дана на дан, с часа на час
„Пред очима црњи м' бива.

„За покојним Радомиром
„Туга м' срце увјек мути,

„Ал још горе, нешто горе
„Врела моја машта слуги.

„Не, не иди, Владимире,
„И ова је туга многа,
„Не, не иди, преживјети
„Боцу таку ко би мога'?"

У врућици тако Коса
Своме драгом жарко збори;
Лагано се посмјехује,
Па умилно њу он кори:

„Немој, мила, тако бити,
„Само женско тако снује,
„У посљедњем зар састанку
„Вид'ла н'јеси как' те штуче?"

„Дужност прва сваког чека,
„Звање моје к' њој ме иште;
„Немој, драга, да те луди
„Беземислени снови тиште!"

На груди је мило стиска,
Пак помамна узја хата.
Прије нег' шт' она изусти:
„Немам драгог, немам брата!"

CRNOJEVIĆ

IV.

Знаш ли чиј' су оно двори,
Што на њима звона брује,
Знаш ли чиј' су оно гласи,
Што к'о авет ноћу струје?

Знаш манастир чиј' је оно,
У скадарске што но воде
Огледа се, ће но кажу
Да по ноћу мртви оде?

Ено... глени, ноћ је тавна,
Мјесец с' крије, звјезде бјеже,
А што ј' оно по ходници
Што ти стравом срце стеже?

По тамнини ноћи црне,
У црнини црна плашта,
Што ти каже, да је оно,
Ужаснута твоја машта?

Гле, сјенка се лако миче,
Двер' отвара, ове, оне,
А из соба, к'о да чека,
К'о да њега мила зове.

Дуго стоји, дуго чека,
Пак на једном напр'јед ступа,
Богу с' моли, ал' за часак
П' онда прса своја лупа.

Косе чула, дере рухо,
Тешко дише напр'јед хита,
П' онда плочи једној ступа,
Владимира име чита.

Чујде... ено... нешто шапће,
К'о гроза је нека фата.
Земљи пада, па још збори:
„Драгог немам, немам брата!“

Д. О.

Из спахијског доба.¹⁾

Од Е. Л. Маркова.

(Свршетак.)

Тек сам се тринајестог дана растри-
јеанио.

Шта је ово најпосље? рекох сам себи.
Та ово је горе од сваког свињарлука... У
глави као да ми ковачи у наковањ кују,
несвјестича, тужи ми се, а у стомаку као
да се мачке деру... То је био одвратан
осјећај! Овако, рекох, може човјек сам се-
би главе доћи. А кад сам се погледао у
огледало, упропастио сам се. Ево ми лице
отекло, постало као у идиоте, под очима
модро, кожа жуто-зелене боје, просто као
да нијесам ја, сам на себе не личим...
Прије би рекао човјек да сам каква пијана
скитница тек пуштана из апса... Тако ми
је било мрско, да сам пљунуо!

Не, рекох, — ваља одма кући, док
сам још читав. Залуду је старцу преко се-
дамдесет година, здравији је од бика, ни-
шта му не може наудити... А мене ће ова-
ке шале скупо коштати. И како ћу овакав

пред мајку изаћи? Онда је још било све
у њеним рукама и није ми много попуш-
тала, строга је била, Бог да јој душу про-
сти...

Брзо се обучем, док се није старац
пробудио, и пођем код слугу, да нађем мо-
га момка, да ми упрегне коње. Нигда га
нема. Шаљем домаће слуге да га траже.
Они се осмјекују, веле да је господин
строго забранио; да не смије без његове
дозволе ни један туђ слуга да уђе у кућу
и ни један гост да оде... То је он, злико-
вац, унапријед све уредио! О свему је на
вријеме разислио! Колико сам се љутио,
колико сам молио, са слугама не могах ни-
шта учинити.

— Не смијемо, па не смијемо. Како
би, веле, ми преступили господареву на-
редбу?...

Е, помислих ја. Па ово излази, да смо
ми у ропству код старог ђавола? Чекај да
ја њега преварим...

Пођем у авлију, идем нарочито у шта-
лу бајаги да гледам коње, а све мотрим,
гдје ћу мога Петра да видим. Тражим,
тражим — нигдје; нема ни мојих коња, ни
кола, ни Петра, ко да је све у воду пото-
нуло!

Лијепо ли ти нас гостиш, лукави
старчино! Затворио људе као у апсу, па
оћеш нећеш, живи и пи с њиме.

Таман да се вратим у кућу а он ме
срете, па још ми се потемјева, зликовац!

— Шта, вели, хтјео си да стругнеш?
Опрости! Мислиш ја вас не знам? Код ме-
не је, што се тога тиче, војничка дисци-
плина, као у тврдини... све иде по уставу!
Једном си, вели, у сто година дошао код
старог дједа, па већ да бјежиш? То је, бра-
те, срамота; то није за једног племића. Зар
смо се ја и твој отац тако дружили? Дође
он код мене у јесен, а одлази у прољеће.
Ја код њега исто тако. А и пили смо мало
друччије по ви! А ти, вели, балавче, про-
лумпово десетак дана, па си се већ препао?
Да није код вас у тарди сад тај закон иза-
шао? То није већ ни руски ни правосла-
вно, то ће бити нека швапска мода?

Шта ту да се ради? Колико сам га
молио, колико сам му доказивао, није хтјео
ни да чује.

— Пи, вели, са мнош, док се моја ду-
ша не насити. Не ћеш дуго чекати: још
мало ћу да пијем, па онда ће ми тако до-

1) Из Петроградско „Књижи Недѣли“.

ћи, да нећу моћи ту ракију ни да погледам. Душа ће ми се од ње одрећи! Онда можеш на све четири стране. Сам ћу заповиједати, да ти се упрегну коњ. Али док ми још Бог даје снаге, учини ми љубав, немој остављати јадног самораног старца, мој драги рођаче... Посједи још мало...

И ми опет продужисмо!

Два пута сам пробао да утечем тајно од њега. И како сам се понижавао: обраћао сам се управитељу и нудио му новаца, само да ми некако ослободи кочијаша и слугу и да ми помогне да ноћу побјегнем. И од тога ништа не би. Такав је код њи стра, таква дисциплина...

Ма довео ме је просто до очајања. А ту ми се још на врага јако допаде једна дјевојка међу пјевачицама, звали су је Фењком. Највише сам с њом вријеме проводио. А и она мене тако завоље да сам се сам чудно. Жао ми је било да је оставим. Моли ме, само што не плаче, да је поведем собом; ја ћу вас, вели, дворити, као псето... А како да је поведем, кад је и старцу запела за око? Он ми је сам њу хвалио. Кад ме је други пут почео задржавати, а ја му рекох:

— Чујте, Антипе Андрејевићу, ути нићу вам по вољи, али учините и ви мени. Продајте ми Фењку.

— А шта, вели, јесам ли ти истину говорио? Јел' да ти се допала?

— За то је, рекох, и купујем, што ми се допала. Устушите ми је.

Не хтје је упорни старац продати.

— Ајде, вели, боље да је изиграмо на карте... Ако добијеш — срећа твоја, значи да јој је суђено да буде код тебе, а за паре не дам.

Сједосмо да играмо. Он држи банку, а ја понтирам. Њему је у банци Фењка, а мени под картом по уговору, пет стотина дуката у злату; онда је, мој драги, у православној Русији још имало злата, а не као сад.

Бад десета карта, као сад памтим, испале на моју страну шестика од купа...

Добих ја Фењку.

И шта мислите да је учинио? Сакрио је како и кола, нигдје је нема! А он, зликовац пуца од смијеха.

— А шта, вели, би ли сад пошао без мога питања!... Једно јутро пробудим се ако зловољан; лежим у кревету и мислим:

— Кад ће већ једном овоме бити крај? Та ово није ништа боље од ропства! У то лагано уђе слуга у собу, лице му се свија од радости.

— Благодарите Богу! данас одлазите...

— Како, питам, зашто?

— Прекинуо је... Не може више...

Моли ваше господство, да одма дођете код њега... Јако је огорчен!

Ја, разумије се, скочим као луд, обучем се на двоје на троје и потрчим у његов кабинет.

Никад нећу заборавити приказ, који сам ту видио. Мислио сам да сам у театру... Помислите, сједи јадник у волтеровој на слоњачи, не умивен, не очешљан, у дугачком ћурку и горко, горко плаче, ама као мало дијете! Пред њим дјечко козак држи служавник пун лијених кристалних чашица са ракијом и ликерима свемогућих боја... Кад ме спази одма се обрну к мени.

— Сергије, узвикну он, слатки мој, рођени! Зашто ме Бог тако казни? Пожали ме јадног... Дође крај мојој радости... Не могу више... Не могу ни једног гутљаја...

Стао сам пренеражен. Не знам шта да му одговорим. У мјесто грозног старог спахије, каквог сам га увијек знао, ја видим пред собом мало дијете. И жао ми га је, и смијао бих се.

Он се наједанпут раздера на дјечка: — А ти, разбојниче, што се нијеси Богу молио, да се смилује на твога господина?

— Па ја сам се, господине, молио, рече козак.

— Моли се и још, објешеначе! викну он опет. Моли се боље! Моли се гласно да и ја чујем!...

Не знам како сам се уздржао, а да се не насмијем. А козак пође у уго пред иконе и поче гласно да се моли Богу.

— Е, рече старац, сад ћу још пошљедњи пут да пробам; пред тобом, можда ће се Бог смилovati да ми пошље срећу; сад смо се помолили Богу. Дај овамо служавник!...

Козак му поднесе флашице, старац напуни дркћућом руком чашицу неким жутиим ликером и стаде га са усхићењем посматрати. Сад га помирише, сад га гледа према свјетлости, како се искри, и то са таквом љубављу и страхопоштовањем, да

богме, ријетки отац тако ужива посматрајући свога новорођеног сина! И мени се обраћа њежним гласом:

— Не, но само погледај, какав је ово нектар, како је провидан, чист, како мирише! А густина?... Право уље!.. Па не пити такво благо! Којешта! сад ћу попити!.. Донесе до уста, само да изврне, — али не мога!.. Спусти руку на служавник, жалосно климну главом, — кад гледам — плаче стари... Сузе једна другу стижу.

— Не могу, шапуће он, душа ми не прима! Ја стојим, ћутим, ни жив, ни мртав! Јао, мислим у себи, ако опет почне!.. Починем већ у себи да се молим Богу, да не узмогне пити.

Посједио је тако с обореном главом неколико минута, па онда убриса сузе и рече: — Е, Сергије, ја треба да издржим своју ријеч. Сад иди с Богом, нећу те више задржавати! И Фењку поведи собом.

Не могу вам описати моју радост. Бога ми, као да су ме из татарског заточења пустили. Попови су одма били ту да ми читају молитву за срећно путовање, домаћи пјевачи припјеваше многаја љета; мој слуга у предсобљу наређује ми пртљаг, Петар кочијаш упреже моје коње, та и Фењка се појави, све као по некој чаробној заповједи.

Изљубисмо се са старцем не може боље бити; занета сам га љубио од свега срца, што ме је најзад отпустио на слободу... Сједох у кола, заједно са Фењком и збогом!

Кад смо изашли из авлије, ја рекох Петру; — Чу, брале, гледај, јури и не осврће се! Не жали бича! Гледај да вас не стигну ни са ловачким псима... Да ће сва три коња пући не марим, само да утечемо!... Јер ја знам старчев обичај... Да до ручка буде бољи може ме лако вратити. Ама да знате како смо лећели! Петрушка збиља није жалио бича. Не вјерујем ни да је Наполеон од козака тако стругао као ја од драгог дједа.

Јуримо, јуримо, већ ми је одлануло на срцу; радујем се као дијете, што дишем чистим ваздухом после толиког пијанства. Али сам ипак наредио слуги Андрији, да за сваки случај чешће натраг погледа. Тако смо пропали једно петнајест миља. Нешто сам се замислио, Фењка задримала ту до мене; на једанпут чујем слугу гдје

виче: — Зло, господине! Потјера за нама! Сав сам премро, погледам, али одиста, не даље од три миље, лете за нама пет дјединих ловаца на башкирским кобилама. Шта да се чини? Врнуће ме на силу! Знам ја дједину команду. Вичем Петру: — Умри, Петре, а не дај! Тјерај ма вратове поломити! Да нам је само до Карејевског имања доћи, тамо ћемо се сакрити од ових ђавола!

Завика ти мој Петар на коње, зашите, полетјесмо као луди; јуре јадни моји коњи како никад нијесу, а утећи од башкирских кобила није шала!

Дојурисмо у Карејевско село као да смо се откинули са синцира, на сву трку сам изкочио из кола и бјеж у кућу.

Карејев је био нежењен, страстан ловац и у опште одважан човјек; он истрча пред нас, погледа ме, виђе замном Фењку, како трчи престрављена — само се осмјену. — Уграбио си, вели, љепотицу, сигурно од дједа... Потјера? а?

— Сакри нас брже, рекох му, заби гдјегод кола и коње! Кад запитају, реци, да нијесу свраћали, прошли су даље.

Карејев се слатко насмија. Он је јако волио такве комедије.

— Добро, рече, добро, није ми првина... Иди, затвори се са љепотицом у мој кабинет, а за остало немај бриге...

Тек што је утјерао кола у шупу, кад ето ти дјединих ловаца.

Карејев стоји пред капијом.

— Шта тражите? какве људе?

— Овамо је, веле, свратио господин Тимирјазев, војник, ми смо послани код њега од генерала Антипа Андрејевића његова дједа. Моли га, да свакако изволи код њега натраг; кад је господин Тимирјазев отишао, попови су отслужили молепствије, смиловао се Бог над господином и и повратио му добро здравље: већ је три чашице попио... Па већ радостан одма нас посла да стигнемо младог господина... Без његове се милости не смијемо враћати. Ако ћете и на крај Сибира за њим трчати, ако ће те га и силом вратити, само без њега да ми се нијесте на очи показали. Богами, ћу вас у Сибир и тамо ћете изагњети.

— Ну, па ви ете га, моји драги, пропустили, чујем гдје им Карејев одговара. Господин Тимирјазев није код мене свраћао, и сад сам видео некаква кола упрег-

нута са три коња гдје прођоше пут Покровског села; можда би га и стигли.

Не вјерују ђаволи.

— За Бога, господине, зар га ми нијесмо виђели? Та све смо за њим ишли. Па и његови су точкови сад прошли ту по трави. Погледајте сами, ево свежи траг.

Али Карејев није волео много да разговара: он се на њих тако раздере, да су морали, хоће-неће, да окрену коње и да пођу кући без ништа.

И шта би ви мислили? Мој вам се старац за то с Карејевим за навјек свадио. А какви су били пријатељи! Ни да су били рођена браћа неби се више вољели.

А мене је, помислите, за то из теста-мента искључио... Тако ми Бога! Ма и да није Бог зна какво благо, али ипак ми је био намијенио лијепо сеоце са 500 душа.

Али шта да се чини. Не мога се више сносити... Цаба ти 500 душа кад твоју рођену хоће, разбојник, да задуши, филозофски хладнокрвно заврши Сергије Борисић.

— А шта је било са Фењком? Куд сте је послите ђели? запита наједанпут Демид Ивановић, који је за сво вријеме ћутао.

— Фењку? припита Тимирјазев неко-ко преко воље и послите кратког ћутања рече: — Право да вам кажем, са том сам Фењком тако подло поступио, да ми је мреко и причати.

— Сад можете... то није јуче било, рече зијевајући Демид Ивановић.

— Није јуче, рецимо, давно је то било... али ипак ми је непријатно кад се сјетим, рече Тимирјазев замишљено. Треба вам рећи, мој пријатељу, да је та Фењка била изванредна дјевојка, ја ни мало не претјерујем. Заљубила се она у мене као мачка, све ме у очи гледа, све се око мене врти. Али ви ћете разумјети, млад гардиски официр, мати управља свим, ничим не располажем... Па како сам мого с њом да се заносим? Она ми се, истина, јако допадала, немам шта крити; али за то ипак нијесам је ја мого у мјесто војника свуд водити са собом. Оставио сам је у моме селу, и њу су намјестили на неку ткаљну фабрику. Поклоним јој нешто новаца и поћем у Москву. И шта ви мислите? Кад сам прошло три штације, наједанпут видим пред собом Фењку. Стоји блиједа, а очи јој гору као жеравица и сва дркће. Просто не вје-рујем својим очима и ужасно се наљутио:

— Шта то значи? рекох јој, оћеш ти свуд за мном трчати? Јесам ли се са тобом вјемчао? Шта-ли?

Она ћути, дркће и ни ријечи.

— Марш одавде одма! Вуци се на-траг! Или ћу те одма везану са стражом вратити!

Она ћути, не противи се, стоји као укопана. Упрегли ми коње, и ја поћох даље.

— Сад сам је, помислих, добро избру-сио, смириће се и поћи ће кући... а да шта ће? Долазим у Подољск, остајем на штацији да ноћим, излазим нешто у ход-ник, кад гле, Фењка опет преда мном! Опет стоји и гледа ме, не говори ништа, а плаче. Ма само да сте могли видјети како ме гледа!... Ви знате, Демиде Ивановићу, да ја никад нијесам био сентимен-талан, али вјерујте, да никад у животу нијесам видио таквог погледа ни код нај-изображаније свјетске госпођице... Да! за-иста сам доста романа изиграо с њима у животу, — и бурних, и херојских, и њеж-них.

Колико је у том погледу било чара и миља... Нијесам пјесник да вам опишем... Толико вам могу казати, да јој се нијесам могао одупријети и повео сам је у Москву. И знате, не само да се нијесам кајао, него ми је било мило не знам за колико... Да није било ње, богами, сто пута би пропао!

Страшно сам се онда прокартао и све изгубио! Покојна ми је мајка давала тада свега 3,600 рубаља годишње; по њеноме рачуну било је доста самоме човјеку 300 рубаља на мјесец; а није помишљала да самац троши два пута више него ожећен човјек. И никад се она није удаљила од свога правила. Никад ми није давала ни гроша преко рачуна, већ који пут ако по-шље за имен-дан... Ја сам то добро знао. А знате какву су у оно доба имали плату корнети. Ми смо сматрали за понижјење и да је примамо... Но смо је просто оставља-ли код касира за којекакве отплате. А ме-ђу тим треба јести, треба издржавати коња и много што шта друго... Кредит је онда био слаб... Један мјесец дају, а други већ откажу. Баш ту се и одликовала моја Фењ-ка. Бог би је сам знао како се она свему довијала. Радила је сама све. И поће на пазар, и прода шта може, и купи шта треба, па и на вересију, и опере, и скува, и поспреми — и никад јој не бјеше криво

Дешавало се да сву ноћ просједимо, легнемо тек пред зору, а рано у јутру она је већ на ногама, ложи пећ, носи воду, мете собе, чисти ми хаљине. Кад се пробудим, све је већ готово! И самовар дивно очишћен ври на асталу са чистим утијаним чаршавом, и млијеко скувано, и напекла које-каких колачића, и наслоњача моја примакнута куд треба, само устај па сједи да једеш! А она се радостно смеје, што сам с њом задовољан, што има толико посла око мене!

Знате, шта ћу вам казати, Демиде Ивановићу. Можете ме за то назвати и грубијаном, и незналицом, — како вам драго — а тако ми бога, да кажем истину, таква Фењка била би десет пута боља жена за свакога од нас, него ове наше fine госпођице са њиховим усклицима и уздихајима, са њиховим малокрвљем и нервозношћу... Ну, реците сами, каква је од њих корист породици? Све им је досадно, чаме, чине капризе, вјечито се лијече, вјечито кукају, не умију ништа да привате, неће ништа да раде, само траже новаца и упропашћују мужеве... Па још се чуде што мужеве бјеже по клубовима и код францускиња о тих госпођа; о људи! та не само код францускиња, но и код злудца би човек побјегао. Скочи ти Фењка у сред ноћи у постељу на боса истрчи по снџегу да затвори каиак од прозора, или да зовне кућњег стражара, а кад се с поља врати, онда је још топлија и руменија, не зна ти она ни за какве бронхите и плеврите... Ето то је жена! Кад је рукама уватиш, осјећаш да је то жив створ, а не ладноћа и празнина. А како ме је вољела! А како је за мене страдала! Нека пробају да се с њом сравне наше благоразумне госпођице... Опомињем се, кад сам добио врућицу, цио је мјесец дана лежала као псето на патосу код моје постеље. Дахнем ли ружно, окренем ли се, јекнем ли — она је већ на ногама, даје ми да пијем, меће ми облоге... Увијек сам се чудео, кад је то створење спавало. А за образе ниси је мого уштипнути, увијек румени, свјежи, округли као јабука. И таква ти је била сва од главе до пета. Она ме је силом од смрти отела, одбранила ме је својим прсима, као што ми је доктор последије причао....

Тимирјазев наједанпут ућута и прође

се замишљен преко собе грицкајући свој дуги брк.

— Па гдје је сад она, та ваша Фењка; да није умрла? Запита га Демид Ивановић, последије неколико тренутака.

Тимирјазев не одговори и расијано сукаше брке, мргодећи све више и више своје лијепо чело. Он учини неколико крупних корака, приђе асталчићу, гди је стојала његова чашица с ликером и добро еркнув из ње поче опет нервно да корача пред Демидом Ивановићем.

— Гдје је сад она, питате ви? рече он најзад љутито. — Право да вам кажем не би требало ни да говорим... Ја сам с њом поступио као подлац.... Као посљедњи човек.... Знате ли да сам себи не вјерујем, кад се тога сјетим... Кад сам и сам, па се тога сјетим — сав поцрвеним... А онда ми се то чинила сасвим проста ствар! Шта значи, — друго вријеме, други обичаји.

— Ама шта је то било, говорите просто, ништа не разумијем, — прекиде га домаћин.

— Оно треба и то да речем, продужи Тимирјазев замишљено и не слушајући га. Нијесам ја то учинио, него моје пијанство... Да нијесам био мртав пијан зар би ми могла пасти на памет таква нискост? Није шала пити и картати се двије недеље без одмора... Да се не свучем по три ноћи једна за другом и да не тренем ни минута. Разумије се, да ће свака лудорија пасти на памет...

— Ма, човјече, шта си с њом учинио: јеси ли је убио? осмјехну се домаћин.

— Е, да сам је убио! Нијесам, но много горе... изгубио сам је на карте! прошапута Тимирјазев збуњено, гледајући на страну.

— Изгубио? Како то?

— Тако, изгубио па то ти је! Антип Андрејевић је прокартао мени, а ја Стаховићу — моме другу. Новаца је нестало, ствари сам већ био све изгубио, остула ми је само Фењка, ја сам и Фењку прокартао. Ја бих тада и самог себе прокартао, али никоме нијесам требао! са горким осмјехом додаде Тимирјазев.

— Тако дакле!... Заиста си се одлично! рече Демид Ивановић зачуђено. Дакле она је пропала? Пошла од руку до руку?

— И ја сам тако мислио. Али није.

Послије сам чуо, да се удала и постала газдарица једне гостионице на штацији. И данас је жива.

— Ето ти сад! Зар си је ти послјије гледао?

— Помислите, срео сам се с њом послјије једно десет година. Напшао сам сасвим случајно на њену гостионицу. Кад сам ушо и видио је, просто сам желио да у земљу пропаднем. Хтио сам одма да одем. А она, оћете ли вјеровати, кад ме виђе сва претрну од радости, не мога ријечи да прослови; паде преда ме, почне ноге да ми љуби, плаче!... Нијесам знао куд да се дјенем од ње... И то за онолику увреду... То је чудна природа! Ето гдје станује доброта!... Све је заборавила, само љубав памти!...

— Ах, мучно ли ми је, кад паметан човјек почне да говори глупости! прекиде га Дем. Иванић. Па још велиш да нијеси сентименталан. Па зар је то због доброте или њежности? У томе се, брате, огледа само њена сељачка душа. Сељачка је душа — великомученичка, мој други! Није то наша размажена душа. Сељачка душа трчи сваку нужду и муку, веже снопове, врши још прије но се роди, још у утроби материној... А кад се роди кроз такву школу прође да све — све али стрљечење занета изучи савршено... Још у шестој години, мој господине, чува и његује малого брата, у деветој већ зарађује паре, плете, плијеве... А у шеснаестој прође сву енциклопедију газдинства; цио курс сеоске академије: она ти је и куварица, и праља, и ткаља, и шваља, и баншован, и сточар.... Све што хоћеш.... И као награду за толике своје вјештине она добија само љушке и псовку и неуљудност пијаног мужа. Не, мој брате, они су ти богами очеличени, ти сељаци и сељакиње! Ја их добро познајем; а и вријеме ми је већ да их познам. Не само кожа но и душа им је очеличена!... Заврши Демид Иванић устајући, а послјије једног минута зијехну и додаде: У осталом вријеме је да се облачимо: наше госпође сигурно умиру од чаме без нас...

Превела с руског **Ј. Петковића.**

Лука Ботић.

У славу Качићеве успомене.

Још г. 1885 издала је Матица Хрватска у Загребу пјесме Луке Ботића, са уводом Мих. Павлиновића о животу, и Фр. Марковића о раду пјесниковом.

Књигу сам ову видио први пут код једнога пријатеља, и како ми је име пјесниково сасвијем ново било, замолих пријатеља да ми је узајми, те је тако и до данас код мене остала. А како је мени било сасвијем ново име пјесниково, држим да ће бити и већини читаоца *Н. Зете*, за то ваља да најприје коју речем о животу пјесниковом.

Лука Ботић родио се у Сплету год. 1830 у виђеној варошкој породици, која је била спала на танко са очине болијести. Ипак је мати упутила дијете у школу, и као добар ђак буде примљен у сјемениште. „Свитала је г. 1848. И прије него се увукао у сјемениште, Лука се био сазнао с драци, којих је већина данас на гласу у Далмацији, па с њима при сјају старе и нове књиге, при новијих ванредних догађајих ухватио се у коло нових мисли на препоруку свога народа. Тад се у зидинах сплитског сјеменишта писале: *Дјачке новине*; тад се при шетњи по сплитском пољу, при купању у мору по Бачвицах, под Сустипаном, расправљао о узорих грчких, латинских и талијанских; састављае се и краснословице пјесме, говори, приповијетке. Нада све заједнички се дојила племенитост и љубав, заметали се темељи човјечеству појединаца“...

Даље наставља Павлиновић: „Кад дошло до раскршћа: или у цркву на редове, или у свијет на слободу, у задарској богословији добар дио нас одлучило у свијет: *У Србију, у земљу слободну!* Србија је проста од њемачке и од турске тлаке, Србија је чувена устанком Карађорђа и Милоша: Србију нам објавиле: *српске пјесме, српски рјечник, српске приповијетке, Кавчежић*, што нам из Беча нанијела анђелска душа незаборавнога Дон Ивана Брчића. По дон Иви у Србију нас опремао главом Вук Стефановић-Караџић свому пријатељу, можному при финансијих Јовану Гавриловићу. Био једини Вуков свијет:

да ти млади људи не иду у Србију по злато него по слободу народњу!“

Али се од све те дружине младијех људи не крену нико до Луке Ботића. „Кад га преобукосмо на босанску, он под јесен из Метковића умакао преко међе. За страховладе Бахове, након Омер-паше, изаћи из Аустрије и прокрасти се без пасоша у Србију кроз Босну, није то била шала.... Ботићу било по Босни големе погибије, голема страха и љуте патње; али било његову затрављену срцу и ванредна уживања. На особ сарајевско теферичење и ашиковање заносило га, како ми је касније писао, у Каталонију и у Андалузију арапских времена. Пјесме, шаргије, шехрска гитгокања зачарала обожаватеља народних умотворина.“

У Биограду га је примио Матија Бан у своју кућу за неко вријеме, па га је послао у Загреб, гдје је у Гајевој штампарији растављао и прао слова! Али срећом упознаде се са Игњатијем Брлићем, који га препоручи брату Андрији, да га протурпи под крило бискупа Стросмајера, гдје се и намјести као властелински чиновник. То је било почетком г. 1864, које се године појавио у загребачкоме *Новину* приповијетком *Дилбер Хасан*, и епско-романтичком пјесмом *Побратимство*.

Млади пјесник већ је био у Славонији тако познат и поштован, да је г. 1861 био на загребачком сабору ђаковачкијем заступником, одакле се болесљив вратио у Ђаково, гдје је легао и више се не дигао. „Крута болијест скончавала га двије дуге године; дов му свијећа не догори.... Преживахне маште, занесен за говором, за пјесмом и за обичаји народними, љубезна срца, њежна тијела, Лука се пустио премлад на трудне и погибелне путе; па свој крат опет у кола, па прела, на родољубне састанке, гдје пјесма, љепота, бијес момачки, ласно да нанесу заносну младост, — ко омамљена лептира на жијак — на вараво свијетло људских слабоћа.“

Два пута се женио; једном је у родни Спљет долазио од како га је био оставио: а у августу г. 1863 у Ђакову је преминуо.

* * *

Проф. Ф. Марковић у расправи о Ботићевијем пјесмама вели: „Ботић постаје рећ би посебним босанским а уједно и опћенародним пјесником, који ублажава вјерске опреке, приказује пјеснички чар једне и друге стране, износи на видик достојна и племенита лица и овдје и ондје. А гдје му се само од себе надаје у опјеваном догађају, ту истиче светињу свога срца, мисао о народном ослобођењу, која га и бјеше потакнула на оно путовање у Србију преко Босне. Та родољубна мисао и онај романтички чар сарајевскога друштвенога живота, то двоје, што му заокупљаше сазу душу за онога путовања, остаде трајно у њој и подаде осебујан биљег његовим пјесмама *Побратимству*, *Бједној Мари*, а донекле и *Цвиру Башићу*.“ И то доказује *Побратимство*, које на дуго излаже. Ево у кратко повјести: У Требињу су живјели два побратима Драганић и Радмиловић, који су рају бранили од турскијех силеџија. Фазли-бег билећки зове Фирдусагу из Гацкога и Ајагића из Скадра са четамма, да учине крај томе, ударивши на сватове Драганићеве, који се брзо жени из Стоца. Турци погубе Драганића а Радмиловића поведе Ајагић у Скадар, гдје се јединица Ајагићева Ајка у њега заљуби, те бјезу заједно пут Требиња. На томе путу упознаје их неки Турчин, који је Радмиловића био жива ухватио, ал' се не каже, него их вара, да је Ајагић у Требињу попалио дворе Радмиловићеве и браћу погубио, да му се освети, што му је Ајку одвео. Радмиловић ту злогласника посијече па остаје у гори са Ајком, гдје га кашње Требињани налазе, бјезући испред силе Ајагића, који је збиља кашње допао у Требиње и освету извршио. Радмиловић с Требињанима дочека Ајагића са Скадранима, и освети им се. Ајка између мртвијех и рањенијех тражи оца, који још бијаше жив, те упознавши је, погуби је. То је било мјесто гдје је баш Драганић погинуо са својом Цвијетом. Покрај њих Радмиловић сахрани и Ајку, па ту огради цркву, а глас пусти роду на све стране:

Ког је мајка родила јунака
И светијем крстом прекрстила,
Научила пјевати о Марку,
О Милошу и о Скендербегу,
А не жали умријет јуначки,
Да освети правду испред Бога:
Нек се диже свак са својим братом,

Нек се спрема на раскриша бојна;
Ил' нам наше крвнике укротит,
Или нам је славно погинути,
Нашом крвљу душмана забринут.

Тако завршује овај спјев, у коме је пет пјевања и до близу 2000 десетараца. Окруивши га првом тада расписаном наградом, уредништво *Невена* овако га приказује својим читаоцима: „С особитијем весељем уводимо г. Ботића, родом Далматинца, у коло понајбољих наших пјесника, којим се он дично придружује овим својим пјесмотвором, навјешћујући нам тијем, чему се има књижевност наша надати од младога пјесника, који знаде пјевати онаку повјест пуну живота и милине, лијепо изумљену и вјешто, ал' посве наравно изведenu по правилних доброг укуса умјетничког, пуну красних мисли и красних слика, падахнуту чистим духом народнијем, а одјевену у сјајно рухо народнога језика“. Али о овоме своме првенчету пјесничкоме он сам пише овако пријатељима у Далмацији: „Саставио сам једно дјелце: *Побратимство*, о којем сам још код куће мислио, кад још нијесам уважавао, кано што сада, узроке, с којих свако пјевање мора се оснивати на истини повјесничкој. Дјелце је дакле измишљено, и то му је највећа мана; отуд све његове мане долазе. Него било што ће бити, њекоје мисли ће ипак побудити; начин је пјевања нов, предмет још неначет, а мени с тога угодан, што моје и срца мојих пријатеља описује. Несавршености би ме одлучиле, да га не издајем, докле га не поправим, што је могуће; али би му вријеме с временом прошло. Изаћи ће у *Невену*, ако га због дуљине буду хтјели примити у форми пјевања. Несрећа моја, што се с вама не могу потанко прије савјетовати о сваком и најмањем моме кораку!“ Ова критика на своје првенче открива нам нарав правога пјесника умјетника, који хоће да се усавршава; и према овој критици он се досљедно гигантским корацима приближује своме идеалу у *Бједној Мари*.

* * *

У Коњскоме у диздаревој кули Мелка веће за Аделом с Клиса. Они се нијесу никад виђели, али јој је брат Омер тако о њему говорио и тако јој га описивао, да се у њ смртно заљубила. И диздар је гоји за Адела. Али је он угледао у Спље-

ту каурку дјевојку, и једном га диадар стиже, кад је пут Спљета јахао на пазар, те ће му запријетити: у ао час си по сиједу мајку опчинио срце моје Мелке! Адел му се заклео, да је никад није ни видио ни поздравио. Дошавши у Спљет он и не мисли о пазару, него иде управ Ворнићевој кући, покрај куће два три пута прође, па се удаљи јер угледа старога Ворнића, који има још четири сина. Али ће Коњски диздар злурадо прекорити Ворнића, да му Турчин смије кћер љубити. И Мара ваља да се у манастиру код колудрица затвори, али с њом се затвара и њезина сестра, најбољи свједок њене невиности.

То саопштава Аделу пјесник-биљар, који у овој пјесми игра племениту улогу заштитника љубави Аделове и Марине, па га храбри да не клоне, и да у Спљет не долази без његове поруке. Но долази друго младо Туре код пјесника, и моли га да иде с њим, и пјесник му не може одрећи. То је био Омер, који је тражио помоћ својој сестри Мелки, која веће једнако за Аделом. Мелка га пита, познаје ли чине од омразе и од одмаме; пјесник јој одговара, да познаје, да би је њезином вјером омразио, а за собом одмамио. Она му љутито одговара, да пита Сејмовић Адела, имали од ње мрзњије и грдније дјевојке, па стаде крети кауркињу, која му је памет преврнула. Пјесник говори Мелки, да не куне јадну Мару, која је од ње много несретнија, и каже јој све потанко што се њоме збило. Тада Мелка скочи од радости, пјесника не стаде а Омер дотрча, ком Мелка весели глас казује, кајући се што је клела Мару.

Уз то Мара умире у манастиру, а у Клису Адел тугује. Долази пјесник и учи стару мајку Аделову, како ће га лијечити. Да не кори сина с Маре, која је већ преминула, него нека за њом на глас протужи, да тијем сина задобије. Кад је Адел чуо, како му мати за Маром нариче, полети јој, па је загрли. И последије године дана мајка га је вјерила са Мелком диздаревом.

Ово је најкраће изведен предмет овога дивнога спјева у шест пјевања до близу 3000 десетараца, пуна управ класичкије љепота.

* * *

Да се мало изближе упознамо са јунаком овога спјева. Какав је Адел момак,

Мелка се у-њ заљубила само слушајући
близанца Омера како о њему говори.

Ти ми рече, да је ко ја лијеп,
Танка струка а висока стаса,
Црна ока а мрка погледа,
А у лицу ворицом обасјан,
Миља срца ко што у једанца,
Да му нема далеко једнака.

Омер јој потврђује :

Јесте Адел, душо, ко ружица, —
Ал' одавна сад не виђам Аду,
Нит је момак тебе кад видио.
Док бијаше веселија Мелка,
Све је Коњско у весељу било...
Ја тад скупим неколико друга,
Омркнумо у поносном Клису,
Дочека нас Адел са тамбуром,
Измамимо дјеве на пенцере,
До данице љубав и разговор,
А до зоре у Коњском сванемо.

А Мелка :

Док у мени била луда нада,
Да ће момак икад с тобом доћи,
И срце ми било веселије...
Да је мени братац јоште вољан
Са срца ми скинут тешке муке,
Тешке жеље, којим одговара
Или живот или смрт пријeka :
Виђети га једном, и тад знати,
Је л' онакви, каквог га ја мислим.

Најпослије Омер се одважи, и што није
смио казати сестри, каже јој :

Проклет био Сејимовић Адел,
Проклета му стара мати била,
Која га је на свијет доијела,
Робовади нашим душманима,
Када ногом турски бисер гази
А у недрим носи кауркињу!

У Клису младо момче, Турчин кано ру-
жа, из несна се диже прије зоре :

Ибрајиме, брате а не слуго, —
Опремај ми ђогу јединога,
И опремај товар трговине,
Понајвише ђулсије водике,
Што но доље дјевојке највоље,
Да идемо Спљету бијеломе.

А мајка му :

Ој Аделе, једини у мајке,
Куда ми се још за ноћи спремаш...
Прођ' се синко таквог путовања...
Јер кад гледам Сплијет са чардака
Какви ти је диван и чаробан,
Ако с' у њем тако дивне дјеве,
Ја се бојим хоће те опчинит...
Украсти ми сина јединога.

Адел слуша мајку и уздише; узјахао би-

јесног ђогата — јаше а Спљет једнако гле-
да, па је запјевао :

Спљету граде, тешко уздицање...
Оджалил би све на свијету мого,
Штогод имам, ватра да попали,
И да вода равнесе у море,
Тек да ми је од пророка уснут:
Хоће Турци ва живота мога
Са спљетскога поносног звоника
Мујезиме стамбулске слушати!
Дивна л' тада ва Турчина пљена,
Ја свој плијен с памети би смво
Са једине каурке дјевојке,
Која ми је срце ивгорјела
А својим лицем и очима.

Кад је диздар, отац Мелкин, стига Адела
на путу у Спљет, и ону му пријетњу из-
реко —

Да је коме погледати било,
Како диздар очима сијева,
И у лицу пробљескује плахо,
За Адела би се уплашио
И красну му младост пожалио;
Ал' је Адел срца слободнога,
Слободнога и заљубљенога,
Неће ока земљи оборити.

Па одбивши диздарево намештање,

Оде Адел коњу се светећи,
Која мучи а себи говори :
Нећу тужан љубит наметкиње,
Ма ја абила изгубио главу...
Миља Драга би ми протужила,
Би ме миља стала проклињати,
И Бог би јој прихватио клетве;
Нећу, алато, живота ми мога,
Живота ми и мога и твога.

Тако јаше замишљен пут Спљета, а кад
се пред њим Спљет указа :

Чело му се младо рааведрило,
Срце му је младо закуцало,
Коња игра, о коњу не мисли,
Пјева нешто, а не зна што цјева,
Спљету жури док и у Спљет дође.

Па на пазару ухватио старо мјесто,

Сретно мјесто сретнога састанка,
Дјевојачког првога погледа,
И првога гласа медних уста...

Свак се весели доброме пазару, само Адел
о њему не мисли, него суморан тумара
очима

По лијеним младим кауркињам.
Многа га је танка погледала,
Гледећи га многа ј' удахнула,
Јесте многа покрај њега прошла,

Лијепом се момку осмјехнула,
А многа је стала код Адела,
Да што купи од Турета красног,
Ил да чује да коју изусту.

Али што је ејетан? Зашто не пође до Марине куће? Ономад је управ Ворнићевој кући, по крај куће два три пута прошо, чуо глас Марин;

Ал' Аделу даље не би чути,
Јер угледа старога Ворнића,
Па му бјеше брао одлазити,
Јер старина ва шалу не знаде.

Па сада очекује Мару на пазар.

Ал' се Адел на једноч исправи,
Радост му је ожарила лице,
Од радости очима сијева,
Куд је млађан увео очима,

отуд иде голема старина су четири сина,
све јунаци јуначкога лица, до једнога што је голобрадо, у свакога изабрано оружје—

Тешко оном, и јао му мајци.
На кога се сложе и полете...
Али ни туд јоште чуда нејма,
Већ за њима истом чудо иде,
Јесу чудо двије красне сестре!

Иду за браћом, држећи се за ручице, стидне и смјерне.

Ал је млађа и плашљива нешто,
И плашљива и од некуд сјетна.
Уз рођену сестру принула
Како чедо кад се мајци мави,
А бојазан поглед оборила....

Нека је непознана страха ухватила и истом се уз сестру боље пригрлила.

Око јој се нехотице отме,
Те опази сретнога Адела
И сретне се с неговијем оком!
Слатки Боже, што не стави свијет,
Да се доље помакао није,
Да тај рајски поглед не поквари!
Тко чезнао није за љепотом,
Тко гинуо није за анђелом,
Тко горио није тајном ватром,
Јест несретник на горком свијету,
Јер не знаде што је блажен поглед,
Не зна, како кров поглед једини
Унакрст се свијет у рај ствара!
Сретан Адел у свој рај загледа,
И у једноч земљу заборави
И на земљи све што рајско није,
Па вацјева блажен и пресретан:

У Турчина ђулводица
Слатко мирине;
Ал је љепша дјевојчица
Љепша од руже;

А ја Турчин гинем за дјевојком,
За дјевојком, кротком голубицом!

То је био пошљедњи дан Марин јер је тај дан Марина судба била рјешена. Али Адел за то није ништа знао, него се весело кући повратио. И једнако је весео, Бог би знао, за што. Од радости узео тамбуру, па пјева пјесме —

Све момачке некадашње пјесме
О дјевојкам и о миловању.

Мати му се чуди. Гледа га, срце јој се смије.

Благо би се, синко, мени било,
Да с' весео увијек ко данас...
За што ми се ти не жениш синко?

Имамо доста пријатеља, а имамо бољјег благослова —

Па дат' мајка испроси дјевојку,
Да ти срце у радости куца,
А ја стара да замјену стечем...

Адел радосно мајци руку целива.

Хоћу тебе да послушам мајко,
Хоћу теби замјене довести.
Кодик' сјутра, Бог ако ми даде.

Адел начуо да ће Ворнић на тргање у Дујмовачи, па је намислио да уграби Мару. Три дана је Адел долазио Дујмовачи студеној водици узалуду. Трећи дан мраком језди у Спљет Ворнићевој кући. Два три пут је пројашио мимо кобне куће, ал' све тихо али све умрло, докле га чврета рука укљижшти. То је био пјесник, који му све каже што је било Маром, али храбри да не клоне.

Иза тога долази пјесник на Клис. Текер га је у образ промотрио, сјетио се своме јаду

Рад би чути какве носи гласе,
А за глабе не смије да пита,
Јер их види црне и жалосне.

А кад зачу да болује Мара, молио га, да га свјетује, па кад види, да нема помоћи:

Он умукну као станац камен,
И поникну чело намрштено.

Пјесник оставља у том стању Адела који,

Тужан мисли мисли свакојаке,
Час уздахне, час вапкрипне зуби,
Час заплаче ко дијете мало.

И он пише Мари, да ће се покретити.

„Но се моли, душо, родитељем,
И моли се својој милој браћи,
И моли се свему роду свому,
Да те мене поклоне душицу,
Да не гинеш, душо, у тој кући
Но да сретна живот са мном живиш“.
Али што ће стара мајка кават?...
Хоће јадна тужит, јадиковат,
Хоће сузам сина проклињати,
Хоће тужна у гроб свалити се,
Да рад кога већ рад сина свога,
Ког је једног још имала свога!

Челик није тврђи на кремену од човјека —

Па Аделу и не пуче срце,
Кад на стару помислио мајку,
Но је њему процвилело срце.

Па је оде грлит и целиват.

Немој, мајко, твог Адела клети,
Јербо сам ти ја несретан мајко.

Сирота се зачудила и уплашила.

Жив ми био и сретан ми био,
Пратило те свуда боже око,
Тебе мајка клет не може, синко,
Ма јој оба ока ивадио,
Ма је стару коњем погадио,
Ал се мени старој худој јао!
Тебе сине несрећа је снашла,
Ил је снашла ил хоће да снађе;
Истужи се, мило, мајци својој!

Али Адел зададе мајци рану а не може да је тјеша. Већ се трже из мајчина крила па полети мучан на ђогату несретноме Спљету.

А кад земљу бурна ноћ притисну,
Муње стале дерати облаке,
Гром му силни души одјекиват,

приступио кобноме Спљету и у Спљету кобном манастиру, на њему гледа кроз прозор свијеће,

Па је болно заклињао срце,
Да му каже гдје Марија гине;
Вјерно му је ваљда срце било,
Те ивади писмо из њедара,
Пољуби га и два и три пута,
Омота га о лаку стријелу,
А стријелу вапне за тетиву,
И пошље га и милој и драгој.

Ноћ је. У Блису је иниција прошла.
Путник туцак закуцао на Аделова врата.
То је онај племенити заштитник љубави.
Ибрајим му каже очајно стање господарево.
Затворио се у одаји од зоре па ни мајку

јадну унутра не пушта. Кад је било у јутро путник зове мајку Аделову, па је учи, како ће сину своме помоћи, протуживши за дјевојком,

Штоно била цвијет дјевојака,
Штоно била срца голубињег.

* * *

Имали бисмо још показати живе драматичне призоре у кући старога Ворнића и у манастиру; утјешљиву улогу заштитника љубави — пјесникову; и много других краснијех мисли и племенитијех осјећања; али је оволико доста да читаоц окуси сласти пјесме Ботићеве, па да је потражи, да у њој ужива.

Остављајући на страну пјесникову моћ, којом савлађује разлике вјерске, те као ревниосни свештеник служи на великоме олтару природе, што тако вида љуге ране његова народа, *Бједна Мара* поносно мјесто заузима поред Пуцићеве *Цвијете* и Казалијеве *Златке*, као дјело изванреднога дара пјесничкога и праве умјетности. Г. Марковићу се не свиђа, што Адел послје смрти Марине узимље Мелку јер „тако остаје неизмирен, паче оставља се неизмирљив онај спор међу двјема странама народа, растављенима вјером, пак и звучај Аделов излази њекако непостојан.“ С тога гледишта онда би се прије морао осудити Адел, што се рјешава да се покрсти само да спасе и добије Мару, јер да се покрестио и вјенчао још би неизмирљивији онај спор између странака вјерскијех постао. Али Адел у љубави није на вјеру мислио. Он је љубио Мару за то што га је занијела голубињим погледом а не што је хришћанка, па да се с њом с дружки шћаше и своју вјеру оставити. Тијем је показао надмоћије љубави према вјерској установи. Пошто је пак умрла, што ће? Да се већ не жени, па да се можда још покрести и у који манастир затвори?! Мени се чини, да би то вријеђало и умјетничко-веристичко осјећање и особито ону племениту тежњу пјесникову. Лијена Мелка гине за Аделом; а он гине за Маром, али Мелку никад није видио и тијем је пјесник оставио могућност, да послје смрти Марине узме Мелку; а милој старој мајци намијенио је улогу да га тјеша и приправља на тај брак.

Тако мајка говорила сину,
Говорила годиницу дана,
А Адел је по мало уздисо,
Уздисао годиницу дана;
Мајка броји синове удахе,
Управ их је годину бројила.

Па је испросила Мелку за свога јединца.
Дакле се Адел одужио *Бједној Мари* —
човјечански. И ја не бих знао чим Аделов
значај излази непостојан, јер треба памти-
ти, да он није ни имао прилике, да Мари
вјеру даде.

* * *

Али се ја не могу сложити са г. Мар-
ковићем ни када он држи *Побратимство*
најсавршенијем умотвором Ботићевијем, те
га претпоставља *Бједној Мари*. Виђели смо
како сам Ботић мисли о *Побратимству*, „о ко-
јем сам мислио, кад још нијесам уважавао, као
што сада, узроке, с којих свако пјевање (нарав-
но епско) мора се оснивати на истини по-
вјесничкој. Дјелце је дакле измишљено, и
то му је највећа мана; отуд све његове
мане долазе.“ На то му одговара професор
Марковић: „Не стоји у пјесништву толико
до збиљне догађајне истинитости, колико
до вјероватности, до душевне истинитости,
а у тој не заостаје *Побратимство* ни мало
за *Бједном Маром* и *Петром Бачићем*, паче
их надкриљује.“ Истина је потпуна да не сто-
ји у пјесништву у опће толико до збиљне до-
гађајне истинитости, колико до вјероватности
и душевне истинитости, али у томе *Побратим-
ство* много изостаје и иза оба доцнија спјева,
а камоли да их надкриљује. Ја нећу ништа
друго спомињати из *Побратимства* него
оне тајне састанке Мија и Ајкуне сваке
вечери на обали скадарског језера, и за
тијем оно њихово борављење у Љувен-гори.
Сужањ утекао из Скадарске тамнице, па
се тајно састаје сваке вечери на обали ска-
дарског језера са Ајкуном, а пошто се она
сама у чамцу возила до мјеста састанка, то
је морало бити близу Скадра, па како да
то не опази когоћ, како и сам отац да не
метне око по језеру за својом јединицом!
и гдје је Мија живио, зар као у Љувен-
гори кашње са Ајкуном о роси небеској
под ведријем небом? Да и не спомињем ра-
стојање и путове од Скадра до Требиња.
А таквијех невјероватности нема у доцни-
јим спјевима Ботићевијем; напротив у њима
је све вјероватно, човјечански могуће, *објек-
тивно* истинито и ако није субјективно. У
томе лежи велика разлика између првен-

чета Ботићева и његовијех доцнијех умо-
творина, у којима је тежио умјетничком
усавршавању, љепости и истини, по ономе
осјећању и укусу естетичкоме, којим је сам
Побратимству најбоље мане и врлине у
писму пријатељима истакао.

Мени је жао, што ми простор листа
не допушта, да се и с *Петром Бачићем* мало
задржим, да боље истакнем пјесниково уса-
вршавање умјетничко, његов прелаз из
царства фантазије на реалност, у којој жи-
вимо; јер као што се у *Бједној Мари* огле-
да зло религиозног фанатизма и мржње
међу људима, у једноме народу; тако се у
Петру Бачићу огледа зло сталешке зане-
шености и презирања; па се к томе још ту
безобзирно открива и лаж лицемјерне свети-
ње; те и нехотице упремо поглед на онај
престол пјесников у висини надомак обла-
ка...

Што је престол од сухога злата,
На ком сједе вемаљски цареви,
Прам престолу једном пјесниковом,
Бесцјеноме духа самотвору?...
Што је жевло вемаљскијех сила
Прам шибици бајној чудотворној,
Што претвара благо у бесцјене,
Врата рајска чојеку раствара?

* * *

У *Бједној* својој расправи Ботић је
реко: „Ако су народу све однијели странци,
слободу, независност, имање, али му тра-
диције нијесу однијели; дакле дух му оста-
је. У толико се више бољој будућности од
осталих народа има надати, у колико је
боље своје традиције сачувао, и у најљеп-
шој форми: у пјесмама. У пјесмама кано
што су сачуване традиције, тако је и дух
народа. За то се по њима умјетно пјесни-
штво и књижевност мора да влада, другчи-
је је таманити традиције и радити о про-
пасти народа. Није свеједно држати се у
пјесништву, у философији, у повјесници
другијех форма осим опредјељенијех у на-
роднијем пјесмама, у приповијеткама и по-
словицама, као што није свеједно, да нас
народ разумије или не, слуша или не.
Слаба успјешност књижевности, ако није
на темељу повјеснице и традиција народ-
нијех; а велика штета из такове, јер мало
по мало брише народни значај и дух, и
прави народ мелезом и безначајнијем“.

Није дакле узалуд дон Иван Брчић
био донио из Беча у задарско сјемениште

Вукова дјела; нити је остало без уплива на младога пјесника борављење у *Бранковој* отаџбини. Кад је Ботић дошао у Славонију, Бранко је тек био преминуо; а прва и друга књига Бранковијех пјесма биле су већ прије неколико година на свијет изашле, у којима је Ботић ако не угледа а оно одобравања нашао у своме правцу чисто народноме. И тако се млади Спљешанин хвата заносом првога одушевљења у коло Бранково, те на први мах његове те пјесме и духом и обликом опомињу на *Гојка и Хајдуков Гроб* Бранков. За то Ботић не би могао бити зачетник никакве посебне школе, као што мисли г. М., јер, по моме миљењу, он сам припада Бранковој школи.

Још ћу нешто споменути. Ми смо видјели да је Ботић нашао заштитника у кући Берлићевој у Славонији. А ево какав је у њој дух народни дисао још од прије Бранка: „Докле ћемо ми сопственог нашег добра сами себе југувасти лишавати? Немамо ли ми сопствену нашу (кирилску) азбуку? Није ли у тој и за наш народни језик у нечем недостатачној бившој азбуци Вук што је недостајало срећно додао? Да ли ми католици још и 1788. нијесмо једно издање *Исповијед кришћански* уједно *Свјетомуше* у Млеткама с кирилским словима печатано имали? И ја сам прије трије три године у манастиру *Натице* у библиотеки све манастирске рачуне до г. 1721, у сред Славоније с кирилским писмени видио, и отац Гвардијан их је потписивао; од истог времена и неколико с кирилски слови написани проповједи ту сам видио..... Ја поне од моје стране узроке не могу да нађем, зашто ми кирилско-вукову азбуку, задржавши њим избачено ћ, опет примили не би. Оћемо ли дакле и даље један језик с двојаки слови писати? и за што? само да покажемо, да они латински писмени писане књиге од католика, а ове с кирилски слови од греческог вјероисповједанија Србаља произлазе?! Куда то води? тамо да ови пет милиона душа, који двије вјере исповиједају, још и двојака слова имају, и да што би оба двије полутине заједно одвећ сила дјелствовати могле, раздвојене свака за себе много мање извршује, једна другој на путу стоји, а опште добро међутијем све трпи и губи! Нема ли у Енглеској, Француској, Њемачкој, и у самој Унгарији разли-

чити вјера посљедоватеља заједно, пак како пишу? — Сви једнако, сваки се држи своје вјере и приковнијех уредаба — али сви без разлике један исти језик, с једни једнаки слови и једним правописанијем пишу, само ми... ми сами у овом оћемо изузетак да правимо?“¹⁾

Овај бистри поглед на наш народ имају и пјесничка дјела Ботићева, који истина не спомиње ниједно име народно у ниједној од овијех трију својих дјела, што је већ доста значајно, али је он већ казао о коме народу пјева у овијем стиховима:

Глас да носи роду на све стране:
Ког је мајка родила јунака,
И светијем крстом прекрстила,
Научила пјевати о Марку,
О Милошу и о Скендербегу...

* * *

При свршетку огријесио бих се, кад не бих, приказујући читаоцима *Н. Зете* овога пјесника, још навео шледеће мјесто из *Вједне Маре*, које ће му ову доста блиједу слику живљом бојом прелити:

Запавила зора од Мосора
О Петрову о угодном дану...
Сунцу не да помолити лица,
Хоче своју љепоту да каже;
Али сунце, мушко, преко нежне
Своје свијетле траке пребацује
По Суђурђу и старом Ковјаку
И по суром голетном Марјану.
Била брда на западу сјетна,
Као старост без млађане патре,
Па како их сунце помлађује!
Удова се Врањица подигла
Удишући из тихана мора,
Око себе гледа сретна брда,
Како сјају ведро и весела,
Па се мору око себе тужи;
А море јој у тихом талашу
Њешто шаће, реко би је тјеши.
Али пуста на једном радости!
Сад се и њој сунце укавало,
Сад је и њу сунце украсило,
Сад у мору своју љепост гледа
Ко дјевојка красна у врдало.
Ал' како се море заиграло
У тихоме сјајном таласању!..
Ту нијему пјесму пјесник слуша,
И душа му раскошно заллива
Поврх сјајних врака сунчанијех,
Па занесе и сам вапјевао:
„Сјај ми сунце домовини слаткој,

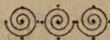
1) Љетопис, г. 1833, чест III.

Да с' нагледам њена дивног чара!
 Ал' ти не сјаш, сунце, да је красиш,
 Кров красоту њену да ме тјешмиш,
 Што робује туђину грјешница,
 Што неправду туђу својом прозва!
 Већ ти сјајеш, одсеј створитељев,
 Да покажеш човјеку пропалом,
 Њему једном разумном да кажеш,
 Од толико божијех створова,
 Да живота нема без слободе,
 Да крјености нема без слободе,
 Да љепости без слободе нема.
 И ти, сунце, сјајеш неуморно,
 Кров толико столећа већ сјајеш
 Без промјене од зоре до мрака,
 Да једину слободу прогласиш,
 Па тво те је, сунце, до сад чуо,
 Кад ли ће те читав свијет чути?
 Ал једине ој благе утјехе,
 Што си сунце толико устрајно!
 Шта ја нећу, да угледат можеш,
 Да ми дом мој слободу доживи!
 Од мене ће одиш прашка бити,
 Ал' у гробу растворени прах
 За слободу разиграг се хоће"...

Ово рађање сунца и дах патриотизма, што буди то сунце, диван је печат генијалности правога народнога пјесника, Бранкова најинтимнијег побратима.

Мени се чини да би и на његовом гробу лијепо пристао онај Бранков натпис:

Млого хтео, много започео,
 Час умрли њега је помео!

Народне јуначке пјесме.

Из збирке

С. Радловића и В. Средановића.

XI.

Женидба Ивовић Комнена.

Вино пију тридесет Сењана
 У бијелу Сењу на крајину,
 Међу њима Сењанине Бане;
 Кад се ладна накитише вина,
 Те им винце изиде у лице,
 А ракија еглен отворила,
 Почеше се фалити Сењани:
 Неки фали брата рођенога,
 Неки брата неки братучеда,
 Неки коња а неки оружје.
 Тад устаде Иван капетане,
 Па овако ријеч бесједио:

О Сењани, моји соколови,
 Нити фалим себе ни оружје,

Ни доброга коња испод себе,
 Већ чујте ме, моји соколови,
 Ја ћу фалит сестричића мога,
 Мог сестрића Ивовић Комнена,
 Мајка није родила јунака
 У бијелу Сењу на Крајину,
 Што је мајка Ивовић Комнена,
 А мојега мила сестричића,
 Јунаштва му нема на Крајину,
 Нит' његова стаса и образа,
 Нема момак већ двадест година,
 Дванаест је добио мегдана!

Кад то зачу Сењанине Бане,

Онда Бане ријеч бесједио:

Бе — не лудуј, Иван капетане,
 У Комнена тог јунаштва нема,
 Само што се фали уз њевојке;
 Знаш ли, Иво, није давно било,
 Када се је Комнен зафалио,
 Да ће поћи на турску Удбињу,
 Уграбити прикладну Златију,
 Шкерцу милу Хрла Мустафаге,
 Па да ће се оженити шњоме —
 И данас је цура у Турака!

У ријечи у које бијаху,

А на мјесту на ком сједијаху,

Док сво ти Ивовић Комнена;

Када дође на врата од куле,

Зачу грају на танком чардаку,

Ђе помињу име Комненово!

Кад разумје сењанина Бана

Који худи Ивовић Комнена,

Он се с вратах натраг повратио,

Па отиде на своје чардаке,

Те он свуче одијело дивно,

Дивно свуче а љепше обуче,

Па пошто се момак наредио,

Он припаса свијетло оружје,

Па он сиде низ бијелу кулу,

А сабља му броји басамаке,

Докле дође до коња вранчића,

Прекрести се, вранца окрочио,

Па пријеђе поље у ширину,

Довати се врха и планина,

Када сиде на дно од планина,

Накрај равна поља удбињскога,

Он угледа на коња Турчина —

Зорно туре од Барата Муја,

Чим га виђе познаде га дивно,

Њему момак божју помоћ викну,

А Турчин му здравље прифатио;

Онда Комнен Мују бесједио:

О Турчине, од Барата Муја,
 Куд си био, ће ли пролазио?

Ал' бесједи од барата Мујо:

Ја сам био на Удбињу града,
И за себе просио ђевојку,
Милу шћерцу Хрле Мустафаге,
По имену Златију ђевојку,
Испросио даром даровао,
А она је мене поклонила,
Поклонила феса плетенога,
Ево феса ако не вјерујеш.

Руке у шпаг од доламе тури,

И извади феса плетенога,

Кога му је Злата даровала.

Кад то виђе Ивовић Комнена,

Он је Мују ријеч бесједио:

Знашли, Мујо, незнали те људи,
Ево има три године дана,
Ка' сам Богу јемин учинио,
Да се другом оженити нећу,
Већ Златијом прикладном туркињом,
Шћерцом милом Хрле Мустафаге,
А ти си је Мујо препросио
За живота Ивовић Комнена!

Па на њега наћера вранчића,

На Муја је хршум учинио,

Навалио па га освојио,

Бијеле му савезао руке,

Па га доље у лужину свезао

И код њега својега вранчића:

А узе му феса плетенога

И ђогата коња од мегдана,

Па Турчину Комнен бесједио:

О Турчине, од Барата Мујо,

Чувај мога дебела вранчића,

Док се врием са Удбиње града;

Ако би ми пуштио вранчића,

Кунем ти се а вјеру ти дајем.

Главу ћу ти узет за вранчића.

Па отолен посједе ђогина,

Докле дође на Удбињу града,

У лијено доба долазио

Међу акшам и међу јацију,

Баш под кулу Хрле Мустафаге;

Па дозива испод б'јеле куле:

Заручнице, Златијо ђевојко!

Ну устани, отвори ми врата.

То зачула прикладна ђевојка,

Не познаје грло Комненово,

Но ђевојка ријеч бесједила:

Иди отле потурице млада,

Није грло од Барата Муја.

Онда Комнен ријеч проговара:

Заручнице, отвори ми врата,

Ја сам момак био проз механе,

Вино ми је грло оштетило;

Ако ли ми вјеровати нећеш,

Ти промоли на пенџеру главу,

Виђи мога дебела ђогина,

А ево ти феса плетенога,

Кога си ми јутрос даровала.

Кад ђевојка угледа ђогина,

И кад прими феса плетенога,

Брже скочи низ бијелу кулу,

Те отвори на авлију врата;

Кад угледа Ивовић Комнена,

Много јој се силан учинио,

Плећи даде, а бјезати стаде,

Бјежи млада на бијелу кулу,

А завика што јој грло даје,

Она Хрлу Мустафагу виче;

Ал' залуду, фајде неимаде,

Јер је Комнен брзо достигнуо,

Уфати је за бијелу руку,

Другом руком за грло бијело,

Да не пушта од себе аваза:

Примаче је до коња ђогина,

Па је за се тури на ђогина,

Па обрну пољем удбињскијем;

Но му ђаво неда мировати,

Него сврну у пјану механу,

А код своје Богом посестрима,

Посестрима крчмарице Маре,

Те се ладна патрошио вина;

Пошто се је вином натрошио,

Тад поље окрену ђогина,

Док пријеђе поље у ширину,

У то свако зора отворила,

Суминуо караулу кулу;

Ал' да врага видиш изненада,

Припази га стари ђеифане

Са Турчином Боијчић Алијом

И делијом Танковић Османом,

Па бесједи стари Веифане:

Фала Богу, чуда великога,

Дал' се проли од неба звијезда,

Дал' је курва Комнен долазио!

Тад скочише два добра јунака,

Па одоше коње опремати,

Да ћерају Ивовић Комнена;

Ал' бесједи стари Веифане:

Полако те, удбињски јунаци,

Ви не знате Ивовић Комнена,

Треба му се добро приправити.

Они за то њега не слушаху,

Већ на добре коње усједоше,

Отидоше ћерати Комнена;

А старац се опремати пође,

Он опрема себе и дорина.

Но да видиш Ивовић Комнена,

Када дође на врх поља равна,
Ту он Муја и вранчића нађе,
Па одјаха на коња ђогина,
И почину у зелену лугу,
Тамај сио и одпочинуо,
Док ево ти Бојичић Халила,
Па Комнену ријеч бесједио:
Копиљане, Ивовић Комнене,
Није лако грабити Удбинице,
Стан Комнене да је дијелимо.

Скочи Комнен на ноге лагане,
Па узјаха на коња ђогина,
На Халила наћера ђогина,
Па навали, савеза му руке.
Још не рече да је починуо,
Док ево ти Танковић Османа.
Па је њему Осман бесједио:
Копиљане, Ивовић Комнене,
Да си јуче стануо бјезати,
Данас би те Осман достигнуо.

Један к другом загон учинише,
Гађаше се — непогодише се,
Комнен уби коња под Турчином,
Па на њега наћера ђогина,
И навали, савеза му руке.

Он прифати туркињу ђевојку,
Ђе гледају удбиници Турци,
Па с ђевојком игру затурио,
Љуби Злату у бијело лице!

Сад да врага видиш из ненада,
Док ево ти старца Ђеифана,
На његова коња од мегдана,
Па Комнену ријеч проговара:

Стан копице, Ивовић Комнене,
Та ласно је тиће перушати,
Но је мука старца дочекати.

Кад се Комнен виђе при невољи,
Хитро јаше Мујова ђогина,
Нема када прифати вранчића,
Један к другом загон учинише,

Тек се срели па се ударили,
Ал' Комнена срећа изневјери,
Под њиме је ђогат посрнуо,
Те он паде у зелену траву,

А навали стари Ђеифане,
Те Комнену савезао руке,
Па почину у зелену траву.
Ал' бесједи Бојичић Алија:

Курва не је Комнен преварио,
Одвежи ми моје бјеле руке,
А одпушти Ивовић Комнена,
Е ћу шњиме мегдан дијелити.

Но што рече Ивовић Комнене:
О Турчине, стари Ђеифане,

Пушти Хала и пушти Османа,
Објема ћу стати на мегдану.
Кад то зачу стари Ђеифане,
Превари се уједе га гуја,
Те он пушти Хала и Османа,
И сокола Ивовић Комнена.
Кад се Комнен прифати вранчића,
Свога вранца коња од мегдана,
Узјахао ђаво на ђавола,
На турке је наћера вранчића,
А сабљу је извадио бритку,
Те прифати Бојичић Халила,
Одвоји му из рамена руку.
Паде Халил у зелену траву,
Османа је једном прифатио,
Вита му је ребра прекинуо,
Указа му џигерице црне —
Паде Осман у зелену траву,
У то Комнен окрену вранчића,
На Турчина старца Ђеифана,
Па му Комнен ријеч бесједио:

Сад устани, стари Ђеифане,
Да огледаш Ивовић Комнена,
Приђе ме је ђогат преварио.

У то нешто у лужину квркну,
Кад погледа старац Ђеифане,
Док угледа од Барата Муја,
Свезанијех рука наопако;

Онда старац њему бесједио:
Копиљане од Барата Мујо,
За те није ни била Златија!

А Комнену ријеч проговара:
О соколе, Ивовић Комнене,
Ти се прођи старца Ђеифана,
Хајде води Златију ђевојку,
Бољег зета од тебе не тражим.

Кад то зачу Ивовић Комнене,
Ђеифану ријеч бесједио:
Пођи з Богом стари Ђеифане,
Ја у тебе ни дирати нећу,
Јер си јунак — мајка те родила,
И ако те снага оставила,
Ти си мене мога изгубити,
Кад ме ђогат пусти преварио;
Ајде з Богом на Удбинију града,
Кажи право тамо за овамо.

Отолен се Комнен подигнуо,
И поведе Златију ђевојку,
Оде Комнен гором пјевајући,
На Удбинију Турци кукајући.
Када Комнен Сењу долазио
На бијелу од камена кулу,
Оставио Златију ђевојку,
А отиде у пјану механу;

Када дође у пјану механу,
Ту он Ива и сељане нађе,
Међу њима сељанина Бана,
Па на Бана загон учинио —
Одиста га изгубити ћаше
За ријечи што је говорио,
Но не даше сељани јунаци,
Навалише те их помирише,
Отидоше Комненовој кули,
Покретише туркињу ђевојку,
Вјенчаше је младу за Комнена,
Да је љуби кад год се пробуди.

Ковчежић записа.

Пише „Момир“.

Ето, браћо, што вам дуго таја,
Ето, браћо, песме без свршетва,
Ето, браћо, два три уздиха,
Ето, браћо, до два до три цвотка.

— — — — — Бранко.

У моме „ковчежићу“ биће разноврсна рада, ко у башчи разнобојна цвијећа; а и осим цвијећа биће и по који — чичак, три и поћекоја боцика. Та и то је цвијеће, само што не мирише, већ боца! У ковчежићу моме има тајанствених народних прича о градинама и другим рушевинама наше Босне поносне; у њему имаде и нар. блага у пјесми и причи, слави и молитви; имаде описа старинских рукописних књига, старих писама босанскијех владика; описа нар. игара и светковина и т. д. и т. д.

А данас? — Данас ћу ево да објелоданим један прилог народној медицини. О нар. медицини мислим опширније писати док најприје објелоданим све податке, које сам кроз ово мало времена о истој прикупио. Тако сам се изразио и у моме чланку: „Нешто из народног лекарства у Босни“, у 13. и 14. броју „Бос. Виле“ од ове 1890. године. У мојој домаћој библиотеци под бројем: Б 27 имаде једна рукописна књига, у којој је забиљежено неколико нар. лијекова. Рукопису томе нема првог ни пошљедњег листа! Исту књигу писао је један Зеничанин године од прилике 1848. у Зеници. Књига имаде свега 18 листи, дакле 36 страна. На прве четири стране забиљежено је неколико грчких молитава ћирил-

ским словима. На ст. 5. пише: „Знати се лијек од свашта“, које траје све до 10. ст. (incl.) и које ћу доље ниже саопштити. На 11. стр. пише: „Пјесме од Арбаније и о Светиграду и о Кроју за народа српскога; храброст Скендербега Ђорђа“. Та пјесма траје до стр. 22. На 23. страни нема ништа важно, а на 24. почиње опет пјесма: „Бој с Али-пашом“ и траје све до краја књиге. Ове двије пјесме су народне и бих реко да су из какве већ штампане књиге преписиване. Сад све на страну, већ ево преписујем из те књиге неколико лијекова, т. ј. страну 5—10. Пошто овај рукопис није од какове историјско-филолошке важности, то саопштавам га овдје данашњим правописом, додавши још и интерпункцију, којој у рукопису једва трага разабрати можеш. Сад ево тих лијекова:

Знати се лијек од свашта.

Лијек кога очи боле: Ко има пелин, смијешај с медом и приви у вечер; до у јутру нека стоји, хоће бити боље. Испиједи вљеј (?) суд меден, да стоји три дана и мажи очи; и од букве лист приви на очи.

Које очи сузе: Од препелице жуч и шљезов коријен спржи у пепео и сипај у очи, то је лијек.

Лијек оти жива: Балуката и сунпора и шана и каранфила и камен коњски ступи и кад легиш спавати покри се по глави, па онда поспи.

Лијек од кашља: Лист од дријена или кору од шипка у вино варити и пити.

Лијек од аспе по чојку: Лука бијелога и сунпора ступи и свежи у крпу, нека постоји у сирћету неколико сата (т. ј. сахата) пак мажи куда боли.

Лијек од мајасила: Од крмка жуч и цјелицу сѐ смијешати и добро мажи. И говеђу жуч с ракијом и с каранфилом помијешати, намажи, добро је.

Лијек од костобоље: Катрана препрата док побиели, зетина мало и жуванце од јаја и соли цијеле смијешај добро и мажи ће боли. —

Лијек од очију: Једно исе шећера жута и пѐ исета камена коњскога ступи и метни у јаје печено, пак ону воду испиједи и сипљи у очи.

У кога је болест унутра у срцу: Узми траву равенту — — — — — с нишадора, скувати мало пелина и чемерице

с љутом ракијом пити на штеерце. *Друго*: Метвине стуци и пи с вином, добро је.

Лијек од кашља: Ресу врбову скувати и пити 40 дана у јутру.

Када грло боли: Јечмено мливо с маслом кравијем попржити и привити.

Лијек од жућкице: Од радакве воду пити и од ње лист привијати на цупак; са сирћетом винским очи мазати.

Лијек од дебрине: Од коприве сјеме стуци с врућом водом. испирај с вином врућим.

Кад уши боле: Од купине листа млада истуци, у воду испиједи, с медом смијешај, усипљи у ухо. Од лука, прасе воду добро је у ухо.

Кад говече скрви: Подај му шапа и соли неколико пута у јутру.

Лијек од куге: Коријен од невена варити у жестоку сирћету, пак приви и пусти крв с друге стране према нишану.

Лијек, ко је маражљив у прсима: Шљеза коријења три оке, једну литру ланена сјемемена метни у лонац и вари, да дође једна ока; метни у крпу, па проциједи добро; шећера инглеза по литре метни, па вари да буде по оке, па вруће пити по филцан у јутру, један у подне, један у вече.

Лијек од лишаја: Шенице мало метни у сав (сахан) пак угриј машу, метни на шеницу: хоће изаћи мало зејтина, мажи лишај.

Лијек од гујемца: Литру и по воде и пелина и одољена драм, један драм ђинџефила, варити у води, у јутру пити на ште срце три јутра по филцан.

Лијек од грознице: Божићњег лука, по филцана зејтина, филцан сирћета, филцан меда, филцан ракије; па ако се мрси заједно попити. *Друго*: Мави коњски камен ситно стуци, у води попи када почне фатати.

Ко хоће да бљује: Узми пелина по драма, с водом попи, да се избљујеш.

Довде све до 9 стр., а на стр. 10 пише онај запис, кога Др. Владан Ђорђевић помиње у својој „нар. медицини у Срба“, и о коме говори Др Л. Глик у „Гласнику зем. музеја за Босну и Херцеговину“ на стр. 52. Књига I. од ове 1890. године. Ови горе саопштени лијекови мора бити да су на каквог овећег зборника лијекова

преписивани, а то нам донекле свједочи и онај доста замашан натпис: „Знати се лијек од свашта“.

Ово за ови пут нека је доста. —

Наши Листови.

Пред нама је *Јавор* од 15-ог до 40-ог броја, вазда са разноврсном својом садржином. У њима се довршују радови већ започети у пређашњијем бројевима, па долазе приповијетке од *М. Јоцића*, *Сима Аврамовића*, *Павла Падејског*, *Косте Поповића*, *Јоце Николајевића* и *М. Марика*; пјесме од *З. Ј. Јовановића*, *Благоја Бранчића*, *Јована Грчића*, *Свеш. Манојловића*, *Љубицава*, *Влад. М. Јовановића*, *Рад. Тешић-Војића*, *А. Р. Шаншића*, *Немаца*, *Бран. Ђ. Нушића*, *Милутина Трбића*, *Велџа*, *Радојице*, и *Бошка Петровића*; путопис *На Граховац* од *Велџа Радојевића*; научни чланци: *Заснивање старог-научног испитивања* и *Постамак хришћанства од Дрепера*; књижевни: *Геше* и *Шилер* и *Модерна драма* у *Немаца* од *Лујса* па *Гетове лирске песме*; па долази врло важна филолошка расправа *Рад. Врховца* у име одговора *Љ. Стојановићу* у његовој филолошкој полемици са *Ј. Живановићем*, и започиње *Историја философије од Декарта до данас* од *Душана Јанковића*.

Међу пјесмама находимо *Последњу Пјесму*, под којом је потписано једно мило име — *Љ. II. Немадовић*. У њој се наш пјесник прашта са лиром својом. Последње двије строфе гласе:

Ходи ми, лиро, повнанице стара,
Видим те добро и без наочара,
Осећам жице под прстима мојим,
Живот се гаси али опет појим.
Било је време и младости наше,
Било весеља љубави и чаше;
Сад лиро ходи, да се опростимо.
Целог живота нисмо за смрт знали —
Ми смо певали.

Ко стара вјџка кад венути стане
Грава за граном осуши с' и пале;
Сирема с' да пође са овога света
Без једног листа, без ниједног цвета;
Без страха чека и на ветрић мали
Спокојно да се доле у гроб свали.
Што је год могла то је она дала,
Не тражи да јој когод рекне: хвала!
Тако смо и ми проживити знали —
Ми смо певали.

Али нам је ова пјесма сама најбоље јамство да није *пошљедна*, да војка није још остала без листа и цвијета, него напротив ми је гледамо гдје се свеједнако зелени и плода нам пружа, па се надамо, да ће се још наш *Србо* и *Н. Зети* којом јавити.

Од ове године почео је у *Панчеву* излазити нов лист *Посестрима* за поуку и забаву женскиња. Лист овај, чини нам се, свакијем бројем напредује. *Пошљедна* два броја доноси: О начину васпитања од Видоја; Некоја о лектури за одраслије дјевојке (превод); Важност умног васпитавања; На Дрини, црта с пута од Б. Петровића, за поуку; а за забаву доноси приповиједака и пјесмица. Излази два пута мјесечно на цијелом табаку; а цијена му је 3. фиор. на годину. Издају га г.г. Иван Мартиновић и Љубомир Логић, а одговорни уредник му је г. Н. М. Косанић. Ми га можемо препоручити нашим читатељкама.

ЈАВНА ГОВОРНИЦА.

NACIONALNA BIBLIOTEKA Још нешто о пољци.

У II-ом свеску овогодишње „Нове Зете“ казао сам шта наш народ (у нашем крају) подравумијева под ријечју пољка, која је рјеч наштампана у мојој нар. пјесми *Двоје чобанчди* 1.) — каваниши чисто и бистро, да под том ријечју наш народ подравумијева „дјевојку, која чува поља — усјеве —, или која жини — која је настањена кућом — у пољу.“ А г. М. В. Веселиновић ме је рђаво равумио кад вели у свом Прилогу: „Дакле по народном тумачу, како тврди г. В. Радојевић, пољка је опште име и долази од поља, јер је оно чељаде чувало поље — усјеве и било настањено у пољу, а међу тим у пјесми се вели да је било непрестано уз Јована, који је чувао овце“ 2). Не рекох ја, да је „оно чељаде чувало поље — усјеве и било настањено у пољу“, него сасвим другојаче; а читалац ме је равумио. А ако носи на себи коверични тип израза г. Веселиновића: „а међу тим у пјесми се вели, да је било непрестано уз Јована, који је чувао овце“, т. ј. ако г. Веселиновић мисли, да је контракт међу мотивом пјесме и значењем пољке (по мом народом наведеном изразу), љуто се преварио, јер, она пољка, што се спомиње у дотичној пјесми — свака је увидио — не може бити дјевојка, која чува поља — усјеве —, али може: дје-

војка, која живи — која је настањена кућом — у пољу, још боље: ћи родитеља, чије је огњиште (у ширем смислу ове ријечи) у пољу — — судећи барем по мом народом наведеном изразу: *aut-aut*. Зар брђанка не остаје увијек брђанком? Ја мислим да је логично.

Да прескочим нешто из дотичног Прилога г. Веселиновића, на чему бих му имао што шта одговорити, што ће и сам читалац искомбинирати, а само ћу да запитам читаоца да ли увиђа моју срдњу у мојим Двјема ријечима, као што вели г. Веселиновић?... Заиста ту нема ни трага срдњи, ако није просто уображење.

Сада ме ево, да одговорим на четири питања г. Веселиновића, барем у онолико, у колико сам се могао извијестити.

Код нас нема обичаја, да дјевојке чувају поља — усјеве — и ако подјекоја жена или дјевојка само дању припази на то, бавећи се својим ручним радом. А као што су то сада рјеђи случајеви, може бити да су били чешћи у старом добу. Пошто су — велим — данас то изувези, за то и нема довољних доказа, да се таково женскиње наврвље пољком.

Пољка је код нас у опће женскиње и у поља, као што је и „брђанка жена из брда“, 1) премда је код нас мало таквијех поља, да у њима народ живи. — И у Далмацији пољка има исто значење, као и код нас, као што ми рекоше неки војници из равних крајева Далмације, а особито њеколицина из Омиша. 2.)

Одговорио сам на два питања г. Веселиновића; на треће пак нека одговори онај, од кога је чуо г. Веселиновић „да дјевојке, чувајући поље усјеве, настањују се у пољу и тамо живе“ и „да се дјевојке саме настањују и живе по пољима“, јер ово је први пут да чујем.

Предалим на четврто питање.

У нашем крају нема властитог омена: Поља, Пољка или Поља. Код нас има Поља, а у Далмацији (с оне стране Дубровника) има и Палонија, као што ми рекоше дотични војници. — А што г. Веселиновић вели: „Као што је познато име ријеч Пољак или пољар, човек кога село погоди да чува поља, али нема такве ријечи која би означавала жену или дјевојку, јер жена не би могла ни вршити онај посао пољачки упркос полицијски, а није у обичају таково име које би означавало и пољкову жену, као што је понадија, кметица, писарка и т. д. и ако је у обичају сударица према пудару — свака ће увидјети, да г. Веселиновић није прочитао Живановићеве књиге „О српском јенику“, гдје вели: „...Кад се наставак и ца дода на посесиван придјев, онда добијамо супстантив, који значи оно, што припада оном, што је казано придјевом посе-

1) Код нас се каже и за дјевојку из брда: брђанка. — Види у Вукову рјечнику значење жене.

2) Будући да су недавно биле код нас велике војничке вјешбе, налазила се овдје која хиљада војника, међу којима бјеше приличан број Далматинаца; а у мојој близини налазило се около 100 људи — скоро самих Далматинаца. — У Далмацији има — као што ми рекоше дотични војници — и „доњо пољка“ (женскиње из доњег поља), и „горњо пољка“ (женскиње из горњег поља). ВР.

1.) Види IV-ти свезак „Н. Зете“, стр. 159. од пр. г.

2.) Види VII-ми св. „Н. Зете“, стр. 272 и 273., од ов. г. В. Р.

сивним. Тако је ријеч учитељеница што и учитељева, само што је наставаком ица супстантована, те значи иког magistri“ и т. д. А мало подаље вели: „Кад се наставак ица дода на супстантив мушкога рода, онда значи таква именица, што јој и основа мушкога рода значи, само пренесено на женски род“. Према томе кметика није, што и жена кметова, пударика, што и жена пударева, него су то именице, што значе оно, што им и основа мушкога рода значи, само пренесене на женски род, премда је у Вука кметика (die Frau des kmet) мјесто кметовица. Највећма се чудим одакле ископи писарка (жена писарева, по г. Веселиновићу) мјесто писаревица или писаровица. Како би дакле г. Веселиновић назвао женску писара (писарицу), пошто је писарка жена писарева?

По строгој филологији, пољка не може бити ни женскиње које чува поља — усјева —, ни пољакова или пољарева жена — иког custodis —, јер, прва би се звала пољачица или пољарица, а друга пољаквица или пољаревица.

Још нешто.

Г. Веселиновић пред завршетком свога Прилога, између осталог вели: „... и према томе би се таква дјевојка могла звати пољка, али опет само у ужем смислу — у породици — јер да би таквога имена било у ширем значењу, нема сумње да би га ијешто уво и око Вуково опазило.“ Вук је дакле апсолутно покупио све ријечи „ширега значења“?!.. Не само што није, него бог зна кад ће се све и покупити! До душе не осуђујем Вука што је и мени у дио пало, да више пута напустим продавнички посао, па да забиљем и пољској ријеч, што му се поткрала уху, а која се сваки даном чује у народу — него се дивноме чуду чудим како је могао г. Веселиновић гаково што наустити!

Оволико с моје стране пољки, а надам се, да ће когод и из Далмације (с ону страну Дубровника) о томе коју опширније проговорити.

У Херцег-новоме, на Малу Госпођу 1890.

В. Радојевић.

Културне биљешке

(Дом Св. Саве у Биограду) свечано је освешан у присуству вишега свештенства, министра просвјете, и многобројног одличнијег грађанства. Пресједник друштва Св. Саве г. Светомир Николајевић изговорио сходну бесједу, из које биљешимо ово мјесто: „Из овог светог дома, у ком се чују сви дијалекти нашег лијепог говора, у коме се састају младићи из свијех покрајина наших, да се познаду, да се заједнички уче љубави отаџбинској и спреме на један заједнички посао; из овог дома, у коме се сријетају сви лијепи типови нашег племена, чују приче и пјесме из удаљени-

јех наших земаља и шаљу срдачни поздрав мајкама, сестрицама и браћи на све стране Српства — тећи ће утјеха и нада, које ће свуда носити живота, одушевљења, слоге и рада“. Дај Боже!

(Велики успјех на позорници) биоградског позоришта постигао је Душан, нова драма М. Цвијетића. Престављао се већ неколико пута заусобице и сваки пут пред пуном кућом. Ми најсрдачније честитамо тако вриједноме трудбенику на пољу наше драмске књижевности!

Одговори Уредништва.

Дубровник. М. Д. Молимо вас, да се оставите полемике. Вјерујте, нећете ништа изгубити, него добити времена, да га у што корисније уложите. Ено најбољи наши филолови један другог обарају. Пустимо нека се најприје наши учитељи погоде, па ћемо се онда ми између себе препирати, да ли слижимо њиховијем стопама. То пак не искључује примједбе у оном облику, у ком сте ви наше учинили на г. Зорини Паљетковање. Ако што вриједе, стручњаци ће их уважити; ако не вриједе, нема штете, јер се и тако наша не броји у ареолу филолога. Ово друго штампашемо обоје. Пријатељски поздрав.

Е. Нови. Г. В. Р. Ево смо вам дозвољили, јер сте изазвани били, да одговорите, пошто се једном поведла полемика о тој блаженој пољки. Видите и сами да је лист наш мали, те да не може стати вада готов, да штампана све одма што му се понуде. Оно ћемо вам по вољи учинити првом приликом. Пријатељски поздрав.

Свјет. Н. Н. Штампашемо, ако доволите, да ублажимо према нашем програму. Пријатељски поздрав!

Свјет Др. М. Р. Већ је и трећи табак био сложен и преломљен, кад је ваша радња била стигла, која ће у цјелини доћи у свеску новембарску. С тога обећање ваше остаје у снази! Од оне свеске смо вам били одма послали пет комада. Опет вам два ниљемо. И да сте нам здраво!

Оцић. Г. К. В. Ствар ћемо исправити и изложити по вашој жељи и послатој нам пјесми, тек нас допане. Пријатељски поздрав!

У стању смо извјестити наше читаоце да наш вриједни и одлични сарадник г. Луј Војновић-Ужички ради даље на његовој анимационој студији о Бранку Радичевићу, те да ћемо брво њезин наставак донијети.

Уређује Др. Л. Томановић.